

Pavel Mücke
Lenka Krátká (editoři)

TURISTICKÁ ODYSEA

Krajinou soudobých dějin
cestování a cestovního ruchu
v Československu v letech
1945 až 1989

ORÁLNÍ HISTORIE A SOUDOBÉ DĚJINY

KAROLINUM

Turistická odysea

Krajinou soudobých dějin cestování a cestovního ruchu
v Československu v letech 1945 až 1989

Pavel Mücke, Lenka Krátká (editoři)

Recenzovali: PhDr. Přemysl Houda, Ph.D.

Mgr. Miroslav Michela, Ph.D.

Tato publikace byla vydána ve spolupráci s Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., a za podpory grantového projektu Grantové agentury ČR (projekt „Malé“ a „velké“ dějiny českého/československého cestování a cestovního ruchu 1945-1989 s registračním číslem 15-08130S).

Vydala Univerzita Karlova

Redakce Vendula Kadlečková

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2018

Text © Pavel Mücke, Lenka Krátká et al, 2018

Photography © ČTK / Eliška Boušková, Vladimír Černík, Jovan Dezort, Vladislav Galgonek, Zdeněk Havelka, Zuzana Humpálová, Čestmír Jirů, Jiří Karas, Petr Josek, Bedřich Krejčí, Jiří Kruliš, Viktor Lomoz, Petr Matička, Karel Mevald, Josef Mucha, Josef Novák, Oldřich Pícha, Jiří Rublič, Martin Štěrba, Jiří Sourek, Věněk Švorčík, Libor Zavoral, Zlámala, 2018

ISBN 978-80-246-4055-6

ISBN 978-80-246-4265-9 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2018

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Úvod: rámce a proměny dějin cestování a cestovního ruchu Československa poválečného a studenovělečného <i>Pavel Mücke a Lenka Krátká</i>	7
Transnacionální rozměry cestování v éře studené války aneb Cestovní ruch ze západních zemí za tzv. železnou oponu <i>Sune Bechmann Pedersen</i>	18
Proměny politiky cestování a cestovního ruchu v Československu 1945 až 1989: politické a národohospodářské aspekty <i>Pavel Mücke</i>	47
Právní regulace cestovního styku v Československu a tzv. socialistických státech v letech 1945 až 1989 <i>Jan Rychlík</i>	145
Mezi Východem a Západem: přeshraniční cestování a cizinecký cestovní ruch, 1945 až 1989 <i>Lenka Krátká</i>	180
Politické, ekonomické, dopravní a turistické aspekty života povojnového Slovenska, 1945 až 1950 <i>Miroslav Sabol</i>	232
Proměny forem, struktur a zaměření podniku cestovního ruchu Čedok <i>Lenka Krátká</i>	251

Tzv. sociální cestování a reflexe jeho účastníků – Revoluční odborové hnutí,
rekreace a podnikové cestování v období tzv. normalizace
Pavel Mücke – Dana Fůrstová 293

Z pomezí dějin československého lázeňství, léčebné péče
a cestovního ruchu: případ Mariánských Lázní
Michal Fejtl 338

Rámce vývoje československého turistického hnutí, 1945 až 1968
Jan Štemberk 395

Fenomén chataření a chalupaření v předlistopadovém Československu
aneb Z badatelčina antropologicko-historického terénního deníku
Petra Schindler-Wisten 426

Vývoj cestování a cestovního ruchu pohledem obyvatel venkova
moravsko-slezského pomezí
Radmila Kaděrová 450

Průvodcovské služby v časech tzv. normalizace: krátké nahlédnutí
do jejich fungování s důrazem na hlavní město Prahu
Eliška Boušková 483

„Po práci rekreaci.“ trávení domácích a zahraničních rekreací
komunistických elit
Pavel Mücke 517

Epilog aneb Výhledy za obzor současných bádání o nedávných dějinách
cestování a cestovního ruchu bývalého Československa
Pavel Mücke 556

Statistické přílohy
Lenka Krátká 561

Seznam zkratk 578
Bibliografie 581
Résumé 646
Seznam fotografií 653
Rejstřík jmenný 655
Rejstřík geografický 661

ÚVOD: RÁMCE A PROMĚNY DĚJIN CESTOVÁNÍ A CESTOVNÍHO RUCHU ČESKOSLOVENSKA POVÁLEČNÉHO A STUDENOVÁLEČNÉHO

Pavel Mücke a Lenka Krátká

*My sme posledný v cieľi
Čo si myľlia dni a sny
A naši fotrovia skvelí
Sú z nás trochu nervózní.
Sedíme v tme na lavičkách
Vravia nám, že nás svet hýčka
Vravia nám, vravia nám
Vraj sme nároční
Chceme naozaj všetko
Čistý vzduch a čistú hru
Je váš svet naozaj klietkou
Vaše cesty večný kruh.
Vravíte, že nás to prejde
Neviete, bez nás to nejde
Stratení, stratení
My sme nároční...¹*

Generačně se vymezující populární píseň z pop-rockového žánru, jež vznikla na sklonku osmdesátých let minulého století v tehdejší Československu, nás v samém úvodu knihy přivádí k odborné literatuře, která se zabývá národohospodářstvím, sociologií či „volnočasovými studii“ (*leisure studies*). Zde autoři a autorky veskrze zastávají názor, že cestování a cestovní ruch patří k lidským činnostem, jejichž masivní rozvoj je spojen s pozdně industriálními a postindustriálními společ-

1 Píseň Nároční, hudba Milan Dočekal, text Daniel Hevier, zpěv Team, 1988.

nostmi druhé poloviny devatenáctého století, „krátkého“ století dvacátého a počátků jednadvacátého století.²

Z pohledu historiků a historiček (a zároveň pamětníků či pamětnic) můžeme předeslat, že v tuzemské předlistopadové oficiální rétorice (ideologicky definované tzv. marxismem-leninismem) cestování a cestovní ruch představovaly do šedesátých let nejprve „nadstavbu“ a v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let již fakticky integrální součást života „rozvinuté socialistické společnosti“, v řadě ohledů společnosti definované konzumně, nikoli nepodobně společnostem, které se nacházely na západ od tehdejší tzv. železné opony.³

Zde je třeba jedním dechem připomenout, že v éře studené války a existence tzv. komunistického režimu v Československu se sféra cestování a cestovního ruchu potýkala s celou řadou omezení a zejména otázka přeshraničních mobilit byla navýsost citlivým tématem.⁴ Dnes patří cestování a cestovní ruch v České republice i na Slovensku k významným národohospodářským odvětvím, jež dosahuje v kvantitativním měřítku historicky rekordních čísel. Jedná se zejména o počty příjezdů zahraničních návštěvníků a návštěvnic, které v posledních letech neustále stoupají a v současné době v České republice již přesahují třicet milionů ročně.⁵ Rekordních čísel dosahuje také cestovní

- 2 Například Bertrand Réau: The historical social science of tourism. In: *Journal of Tourism History*, roč. 6, č. 2–3 (2014), s. 210–222; Jozsef Borocz: Travel-Capitalism: The Structure of Europe and the Advent of the Tourist. In: *Comparative Studies in Society and History*, roč. 34, č. 4 (1992), s. 708–741; Monika Palatková – Jitka Zichová: *Ekonomika turismu*. Praha, Grada 2014, s. 149–160.
- 3 O možnostech srovnání vývoje například Ellen Furlough: Making Mass Vacations: Tourism and Consumer Culture in France, 1930s to 1970s. In: *Comparative Studies in Society and History*, roč. 40, č. 2 (1998), s. 247–286. Podnětný pohled dobového svědka-výzkumníka z raně porevolučních dob například: Lothar A. Kreck: Tourism in Eastern European Societies: Ideology in Conflict with Requisites. In: *Journal of Travel Research*, roč. 36 (jaro 1998), s. 62–67.
- 4 Blíže například: Jan Rychlík: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2007.
- 5 Podle marketingových odhadů v roce 2016 zavítalo do České republiky 31,1 milionu zahraničních návštěvníků, což je absolutním historickým rekordem (z toho 16,2 milionu jednodenních výletníků, 12,2 milionu zahraničních turistů, kteří zde přespalí, a 2,6 milionu bylo návštěvníků projíždějících). Tito zahraniční návštěvníci/návštěvnice zde utratili 228 miliard Kč, zhruba o 22 miliard více než v roce 2015. (Do České republiky vloni zavítalo přes 31 milionů zahraničních návštěvníků. Tisková zpráva. In: CzechTourism, 12. 4. 2017, [online] [2017-11-12], <http://www.czechtourism.cz/pro-media/tiskove-zpravy/do-ceske-republiky-vloni-zavitalo-pres-31-milionu/>.)

Obrázek 1: Autokempink Morava v Mohelnici, 27. 7. 1989.

ruh na Slovensku, zde byla nedávná léta neúspěšnějšími v jeho dějinách.⁶ Zároveň dnes cestování představuje velmi významnou náplň výkonu mnoha zaměstnání a především trávení volného času, zejména českých, ale dílem také slovenských občanů a občanek.⁷

Tváří v tvář významu, jež sehraávají mobility a cestovní ruch v životě soudobých států, společností a jednotlivců, se proto jako poněkud překvapivý jeví fakt, že v současné historiografii toto téma patří stále mezi poněkud „poddimezované“, a to zejména v historiografii soudobých dějin českých a československých. Pokud se tuzemští historikové a historičky problematikou dějin mobilit systematictěji

-
- 6 V letech 2016 a 2017 na Slovensko zavítalo vůbec nejvíce přenocujících hostů, a to v řádu více než čtyř milionů. (Štatistiky slovenského cestovného ruchu podľa obdobia. In: Asociácie hotelov a reštaurácií Slovenska, [online] [2018-7-7], <https://ahrs.sk/index.php/aktuality/statistiky/606-statistika-podla-rokov#W0EQR1UzbIU.>)
- 7 Podle evropských srovnávacích statistik se Česká republika s 80 % podílem účasti obyvatel na cestovním ruchu umístila na 4. místě v rámci Evropské unie, za Finskem, Lucemburskem a Nizozemskem. Slovensko (na 16. místě) dosáhlo průměru evropské „osmdvacítky“, který činí 60 %. (Share of population participating in tourism, 2015. In: EUROSTAT, 25. 4. 2017, [online] [2017-11-12], [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Share_of_population_participating_in_tourism,_2015_\(%25_of_population_aged_15_years_or_more\)_V2.png.](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Share_of_population_participating_in_tourism,_2015_(%25_of_population_aged_15_years_or_more)_V2.png.))

zabývali či zabývají, zpracovávají především témata z dějin starších, případně moderních.⁸ Podobná situace panuje v oblasti historiografie slovenské, která problematiku dějin cestování a cestovního ruchu po roce 1945 začíná pozvolna objevovat v prvních pilotních studiích.⁹

I z toho důvodu jsme velice rádi, že jsme dostali příležitost dát dohromady mezinárodní výzkumný tým odborníků a odbornic z různých badatelských generací, kteří se problematice soudobých dějin cestování a cestovního ruchu v období po druhé světové válce dlouhodobě věnují; ti pak do knihy přispěli svými kvalitními texty. Jejich společným cílem je alespoň rámcově zaplnit pomyslné „bílé místo“ v českých a československých dějinách cestování a cestovního ruchu let 1945 až 1989, které se v mezinárodním srovnání jeví jako stále přítomné.¹⁰ Je zřejmé, že v daném srovnání se máme v rámci tematického

-
- 8 Z množství dosavadních publikací je možné jmenovat například: Milan Hlavačka: *Cestování v éře dostavníků*. Praha, Argo 1996; Jiří Kubeš (ed.): *Šlechtic na cestách v 16.–18. století*. Pardubice, Univerzita Pardubice 2007; Dagmar Blümllová – Jitka Rauchová a kol.: *Čas rychlých kol a křídél aneb mezi Laurinem a Kašparem. Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*. České Budějovice – Pelhřimov, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích – Nová tiskárna Pelhřimov 2008; Milena Lenderová – Tomáš Jiránek – Marie Macková (edd.): *Z dějin české každodennosti*. Praha, Karolinum 2011; Jan Štemberk: *Fenomén cestovního ruchu. Možnosti a limity cestovního ruchu v meziválečném Československu*. Pelhřimov – Praha, Nová tiskárna Pelhřimov – VŠO 2009; Michael Borovička: *Velké dějiny země Koruny české*. Tematická řada, sv. II. Cestovatelství. Praha – Litomyšl, Paseka 2010; Martin Pelc: *Umění putovat. Dějiny německých turistických spolků v českých zemích*. Brno, Maticе Moravská 2009.
- 9 K vývoji v poválečném Slovensku srovnej: Jana Piteková: Cestovní ruch na Slovensku počas II. svetovej vojny a v prvých rokoch po jej skončení. In: *Ekonomická revue*, roč. 9, č. 1 (2006), s. 51–63; Miroslav Sabol: *Dějiny dopravy na Slovensku 1938–1948 (1950): Jej hranice a limity*. Bratislava, Veda – Historický ústav SAV 2015.
- 10 Velkou inspirací nám byly zejména podobně laděné publikační výstupy individuálního či kolektivního charakteru, například: Paweł Sowinski: *Wakacje w Polsce Ludowej. Polityka władz i ruch turystyczny (1945–1989)*. Warszawa, Instytut Studiów Politycznych PAN – TRIO 2005; Anne E. Gorsuch – Diane Koenker (edd.): *Turizm: The Russian and East European Tourist under Capitalism and Socialism*. Ithaca, Cornell University Press 2006; Hannes Grandits – Karin Taylor (edd.): *Yugoslavia's Sunny Side: A History of Tourism in Socialism (1950s–1980s)*. Budapest, Central European University Press 2010; Włodzimierz Borodziej – Jerzy Kochanowski: *Bocznymi drogami: nieoficjalne kontakty społeczeństw socjalistycznych 1956–1989*. Warszawa, TRIO 2010; Anne E. Gorsuch: *All This Is Your World: Soviet Tourism at Home and Abroad after Stalin*. Oxford, Oxford University Press 2011; Paulina Bren – Mary Neuburger (edd.): *Communism Unwrapped: Consumption in Cold War Eastern Europe*. New York, Oxford University Press 2012; Cathleen M. Giustino – Catherine J. Plum – Alexander Vari (edd.): *Socialist Escapes: Breaking Away from Ideology and Everyday Routine in Eastern Europe, 1945–1989*. New York, Berghahn 2013.

záběru či metodologického záměru „co učit“; zároveň ale můžeme zahraniční prostředí inspirovat vlastními přístupy.¹¹ Jsme si plně vědomi toho, že většina textů této knihy je bohužel spíše českým pohledem na problematiku dějin Československa a že vznik více provázaného a vyváženého textu, s transnacionálním česko-slovenským (a středoevropským) rozměrem je spíše úkolem do budoucna. Upřímně však věříme, že stránky této knihy by mohly být pro vznik budoucího syntetického díla dobrým předpokladem.

Na rozdíl od předešlých výstupů, v nichž se přispěvatelé a přispěvatelky této knihy v článkové či monografické tvorbě zabývali vybranými aspekty tématu do větší hloubky, případně chtěli naznačit nové cesty výzkumu, si tato práce klade za cíl rozšířit pomyslnou spirálu bádání o další „kruh“ – v jistém smyslu shrnout dosavadní sumu poznatků a pojednat o klíčových tématech cestování a cestovního ruchu v Československu období let 1945 až 1989 (či alespoň jeho dílčích period) v přehledových perspektivách. Potenciálním čtenářům a čtenářkám tak má být poskytnut základní vhled do problematiky a pomyslný nápomocný „stupínek“ na dalších cestách poznání. Je proto přirozené, že některé kapitoly vychází z dosavadních publikovaných textů, ať již dílčího, či dokonce monografického charakteru (zejména studie Jana Rychlíka, Pavla Mückeho, Jana Štemberka, Miroslava Sabola a Petry Schindler-Wisten); některé pak jsou upravenými a rozpracovanými částmi vysokoškolských prací kvalifikačních (například texty Elišky Bouškové¹², Michala Fejtla,¹³ Dany Fürstové¹⁴ nebo Radmily Kaděrové).

Bohužel ne vždy jsme byli schopni (vzhledem k obsáhlosti některých oblastí, a naopak omezenému rozsahu této knihy) pojednat o tématech v celé šíři sledovaného období. Jsme si tohoto nedostatku

11 Ze zahraničních trendů se jeví jako velmi inspirativní třeba sociálně-geografické a „sociálně-symbolické“ přístupy (analyzující např. cestovní literaturu a průvodce), pro zahraničí by pak mohly být užitečné tuzemské zkušenosti s výzkumem realizovaným prostřednictvím orální historie.

12 Eliška Řezníčková: *Českoslovenští průvodci cestovního ruchu a jejich role ve společnosti v období tzv. normalizace*, nepublikovaná diplomová práce. Praha, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy 2016.

13 Michal Fejtl: *Češi a Němci v jednom poválečném městě*, nepublikovaná diplomová práce. Praha, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy 2013.

14 Dana Fürstová: *Cestovní ruch a cestování v 70. a 80. letech 20. století z perspektivy občanů ČSSR*, nepublikovaná diplomová práce. Praha, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy 2015.

Obrázek 2: Hraniční přechod s východním Německem, 1981. Dobový komentář: „Pasové odbavení turistů směřujících do Československa na hraničním přechodu v Petrovicích na Ústecku (hranice ČSSR - NDR).“

ku vědomí a věříme, že se mezery našeho poznání podaří „zacetit“ v blízkém budoucnu v rámci dalších bádání. Naopak některé výstupy dílčím způsobem překračují vymezený chronologický záběr i za „demarkační“ rok 1989, což umožňuje charakter využitých pramenů (například orálněhistorických rozhovorů) a hlavně si to žádá vnitřní logika těchto dílčích studií, částečně vystavená na srovnávací perspektivě. Drobné exkurzy do polistopadových dějin tak pootvírají další obrovské téma, jež by si s přibývajícím časovým odstupem zasloužilo alespoň elementární historiografické zpracování.

Autoři a autorky ve svých bádáních vychází z velmi široké palety relevantních historických pramenů, z nichž řada je využita zcela po-

prvé. Jedná se zejména o klíčové prameny archivní povahy uložené v českých, moravských a slezských archivech centrální i regionální proveniencí, ale také ve vybraných archivech slovenských, a dokonce v archivech, knihovnách a vědeckých ústavech dánských, švédských, britských a nizozemských. Dalším velmi důležitým pramenem byla pro naše badatelky a badatele dobová periodika, a to jak běžný denní tisk, tak periodika oborová a specializovaná, opět z tuzemské i zahraniční proveniencí. Nezbytnými prameny se staly dobové zákonné normy a také elektronické zdroje různého charakteru (například encyklopedická hesla, internetové stránky vybraných institucí, úřední dokumenty publikované v elektronické podobě, články zpravodajského, publicistického nebo vzpomínkového charakteru, rozhovory pro média). Pokusně pak jeden z členů autorského kolektivu využil analýzu dobových pohlednic. Pro poodhalení mikrohistorického a také pamětního rozměru sledovaných témat posloužily badatelskému týmu orálněhistorické rozhovory, z nichž některé byly speciálně nahrány za účelem realizace těchto výzkumů. Editorský tým pak text doplnil vybranými ukázkami z textů dobových populárních písní, jež se tematicky či ideově vztahují k jednotlivým příspěvkům.

Razení textu knihy odpovídá „deduktivní“ logice – líčí jednotlivá témata od kontextu „velkých“ dějin (mezinárodního kontextu, dějin politických, dějin „celostátní úrovně“) k exkurzům či výzkumným sondám „oborové“, regionální, případně mikrohistorické úrovně. Zachycením proměn perspektiv, jež obsahují jednotlivé kapitoly, bychom chtěli postihnout obrovskou vnitřní dynamiku vývoje celé sféry v pojednávaném období. Ta je zde, navzdory limitujícím rámcům studené války a existenci tzv. komunistického režimu v Československu, podle našeho mínění významným způsobem přítomná. I proto bychom chtěli zažitou interpretační perspektivu fatalistické „závislosti na vnějších vlivech“ poněkud pootočit a poukázat na skutečnost, že institucionální i individuální aktéři sféry cestování a cestovního ruchu období studené války a tzv. socialistického experimentu nejen prožívali, ale také aktivně spoluvytvářeli a velice výrazně formovali. A jaké studie konkrétně dávají čtenářkám a čtenářům nahlédnout do pomyslné historické „laboratoře“ (re)konstruuující předivo vztahů mezi aktéry na pozadí dobového kontextu?

Dánský historik Sune Bechmann Pedersen nabízí vhled do mezinárodních a transnacionálních aspektů cestování a cestovního ruchu viděných zpoza tzv. železné opony. Autor díky svému zaměření především na skandinávský cestovní ruch směřující do zemí tzv. východního

bloku (a zejména do Československa) vychází z řady pro nás doposud neznámých a neprobádaných pramenů. Jejich analýza a interpretace tak zprostředkovává tuzemskému prostředí velmi netradiční, o to však přínosnější pohled na téma, kterak skandinávští aktéři vnímali realie čs. cestovní sféry v éře studené války.

Obsáhlá studie Pavla Mückeho vychází z nedávno publikované autorské monografie a snaží se postihnout základní proměny čs. politik cestování a cestovního ruchu ve sledovaných desetiletích, a to včetně elementárního náhledu do jejich národohospodářských aspektů.¹⁵ Tato kapitola čerpá zejména z archivních materiálů centrální proveniencí (například fondů ÚV KSČ, čs. vlády, klíčových ministerstev). Autor se mimo jiné snaží prostřednictvím uvedených pramenů navrhnout elementární periodizaci politických dějin cestování a cestovního ruchu a postihnout nejvýznamnější postoje politických aktérů k dané problematice.

Na předešlou studii navazuje Jan Rychlík svým exkurzem, který shrnuje problematiku právní regulace a cestovních procedur, jež museli podstupovat cestující z Československa do zemí tzv. východního bloku, stejně jako se s pasovými a vízovými povinnostmi museli potýkat občané a občanky těchto zemí směřující opačným směrem. Také tato studie vychází z dříve publikovaných statí a do značné míry svými zjištěními zpřesňuje a problematizuje mnohdy dosti schematicky líčený a místy až idealizovaný obraz „sprátelené turistiky“ mezi zeměmi Východu.¹⁶

Lenka Krátká se snaží vyrovnat s nelehkým úkolem – kterak v přehledné a srozumitelné zkratce poskytnout čtenářstvu náhled do problematiky zahraničního cestovního ruchu napříč tzv. železnou oponou, neboť tento aspekt bývá ve studiu pojednávaného období často zdůrazňován. Vedle vylíčení základních tendencí autorka přibližuje rozměry dobové cestovní každodennosti spojené s obousměrným překračováním hranic (například „výměnný obchod“ či problematiku pašování).

15 Pavel Mücke: *Šťastnou cestu...?! Proměny politik cestování a cestovního ruchu v Československu za časů studené války (1945–1989)*. Pelhřimov, Nová tiskárna Pelhřimov 2017.

16 Z nejnovějších autorových studií: Jan Rychlík: Překračování hranic a emigrace v Československu a východní Evropě ve 20. století. In: *Securitas imperii*, roč. 29, č. 2 (2016), s. 10–72.

Tam, kde výrazy „Východ“ a „Západ“ neoznačují pouze zeměpisnou polohu, ale také politicko-ekonomický kontext, jsou psány s velkým písmenem, adjektiva již s písmenem malým.

Za nesmírně cenný z pohledu celkové kompozice knihy považujeme příspěvek Miroslava Sabola, který skýtá na rozdíl od poněkud „bohemocentricky“ líčených kapitol česko-slovenskou perspektivu soudobých dějin Československa po roce 1945.¹⁷ Právě autorovo zaměření na poválečnou „pětiletku“ dává prostor k zamyšlení nad dosti asymetrickým vývojem Slovenska vůči českým zemím, a to na příkladu vývoje politického a hospodářského rámce a také dopravy a cestovního ruchu.

Jeden z největších komerčně-institucionálních aktérů tuzemské sféry se stal předmětem zájmu Lenky Krátké. Dodnes fungující značka Čedok je v populární paměti mnohdy vnímána jako synonymum pro provozování zahraničního cestovního ruchu. Navzdory znárodnění a množství organizačních přeměn i transformací právě ve sledovaném období tento podnik učinil nejvýznamnější kroky na cestě k hegemonii mezi tuzemskými cestovními kanceláři. Vzhledem k obrovskému rozsahu tohoto tématu, roztržitosti a obtížné přístupnosti pramených zdrojů se jedná pouze o rámcový nástin nejvýznačnějších okamžiků z poválečných podnikových dějin Čedoku.

Dana Fürstová a Pavel Mücke ve své studii o odborové rekreační péči shrnuli a rozpracovali předešlá bádání Dany Fürstové vtělená do její magisterské diplomové práce obhájené na oboru Orální historie – soudobé dějiny Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy. Její zájem se odvíjí zejména od skutečnosti, že odborová rekreační péče celostátního výběrového či podnikového charakteru patřila mezi „výkladní skříně“ tzv. komunistické sociální politiky a byla také často retrospektivně zmiňována vzpomínajícími narátory a narátorkami. Studie s akcentem na období tzv. normalizace se proto snaží těžit jak z archivních výzkumů a dobového tisku, tak z orálněhistorických rozhovorů.

Michal Fejtl se na základě své magisterské diplomové práce, také obhájené na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy, pokusil v regionálně laděné sondě postihnout základní charakteristiky vývoje čs. lázeňství a zejména lázeňské léčebné péče. Ve své studii se snaží mimo jiné vytěžit nejen vybraný archivní materiál, ale i dobový oborový tisk a také řadu tematických rozhovorů s některými aktéry či aktérkami – se servisními pracovníky, lékaři i bývalými lázeňskými hosty. Právě tato studie má možnost díky svým parametrům na pří-

17 Také tento autor vycházel ze svých předešlých bádání, například: Miroslav Sabol: *Dějiny dopravy na Slovensku 1938–1948 (1950): Jej hranice a limity*. Bratislava, Veda – Historický ústav SAV 2015.

kladu Mariánských Lázní velmi podnětně demonstrovat „lesk a bídu“ jinak oficiálně velmi propagovaného segmentu sféry cestovního ruchu v předlistopadovém Československu.

Jeden z největších tuzemských odborníků na problematiku dějin cestovního ruchu Jan Štemberk přispěl do kolektivního počínu studií na doposud minimálně zpracované téma, a to dějin poválečné turistiky (do roku 1968).¹⁸ Turistika prošla podobně jako jiné oblasti trávení volného času po druhé světové válce radikálními proměnami a právě transformace původně nezávislých spolkových aktivit ve státěm kontrolované a řízené odvětví patří k hlavním osám této kapitoly. Vedle organizačních změn tuzemské turistické báze se autor věnuje také proměnám ideově-praktické náplně vlastní každodenní činnosti turistů a turistek.

Svůj dlouhodobý zájem táhnoucí se takřka dvě desetiletí zúročila v souhrnné studii Petra Schindler-Wisten.¹⁹ Snaží se postihnout základní kontext vývoje jedné z typických forem tuzemského trávení volného času: chataření a chalupaření. Její text vychází primárně z orálněhistorických rozhovorů, ale i z dalších pramenů a vedle shrnutí čs. rozměru dané problematiky se snaží o elementární srovnání také s mezinárodním kontextem vývoje tzv. druhého bydlení, v němž má šanci vyniknout právě specifická a masová popularita tuzemského fenoménu.

Zástupkyně nejmladší badatelské generace Radmila Kaděrová přispívá do kolektivního souboru svou regionálně-historickou sondou z moravsko-slezského pomezí (Čeladné a okolí). Její příspěvek je podle našeho názoru díky velmi poctivé práci s širokou škálou dostupných historických pramenů zajímavým zmapováním „zdomácnění“ cestování a cestovního ruchu v životě místních obyvatel, ať již se stali pasivními pozorovateli, nebo aktivními účastníky. Právě mikrohistorické sledování těchto procesů v rekreačním zázemí „ocelového srdce republiky“, industriální ostravské pánve, se nám jeví jako velmi podnětné.

Eliška Boušková (rozená Řezníčková) jako další absolventka Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy prezentuje výsledky

18 Také tato studie se opírá o obsáhlé monografické zpracování z pera autora: Jan Štemberk: *Pěšky, na lyžích, na kole, lodí či autem. K dějinám československé turistiky v letech 1945–1968*. Pelhřimov, Nová tiskárna Pelhřimov 2017.

19 Studie částečně vychází z nedávno publikované autorčiny monografie: Petra Schindler-Wisten: *O chalupách a lidcích. Chalupářství v českých zemích v období tzv. normalizace a transformace*. Praha, Karolinum 2017.

svého bádání, které realizovala v rámci diplomové práce. Ve studii shrnuje základní rámce a peripetie vývoje poskytování průvodcovských služeb v Československu sedmdesátých a osmdesátých let. Pro lepší prokreslení tématu tuto problematiku demonstruje na příkladu prominentní turistické lokality, hlavního města Prahy. Autorce se tak z našeho pohledu podařilo zúročit výsledky jak archivních bádání a analýzy dobového tisku, tak rozhovorů s bývalými průvodkyněmi a průvodci, jež studii dávají velmi plastický a především lidský rozměr.

Závěrečné zastavení je věnováno relativně subtilnímu, ovšem pro fungování tzv. socialistické diktatury velmi příznačnému tématu – rekreacím jejích předních politických elit. Pavel Mücke se na základě dostupného archivního materiálu a vybraných vzpomínkových prací zamýšlí nad základními mechanismy výběrové rekreační péče tuzemského i zahraničního směřování a také tzv. víkendových oddychů trávených ve speciálních zařízeních mimo místo trvalého bydliště.²⁰ Sledování rozporů mezi nominální rovností všech čs. občanů a občanek a výlučným přístupem k trávení volného času vysokých nomenklатурních kádrů se jeví jako velmi inspirativní i pro další studium.

Úvodní slova bychom rádi zakončili poděkováním. Tento text a výzkumy, jež jsou jeho základem, by jen těžko mohly vzniknout bez vzácné každodenní podpory a zázemí našich pracovišť, zejména Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, v. v. i. (reprezentovaného jeho vedením, bývalým ředitelem Oldřichem Tůmou a ředitelem současným Miroslavem Vaňkem) a Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy (reprezentované bývalým děkanem Ladislavem Benyovszkym a současnou děkankou Marií Pětovou). Dále bychom chtěli vyjádřit svůj dík Grantové agentuře České republiky, která nám díky podpoře tříletého standardního projektu s názvem „Malé“ a „velké“ dějiny českého/československého cestování a cestovního ruchu (1945–1989) umožnila proměnit a stmelit individuální badatelské zájmy v obsáhlý týmový počín.²¹ Věříme, že nezůstane posledním.

20 Autor se částečně této problematiky dotkl ve studii: Pavel Mücke: Rovní a rovnější. Malá skica z dějin zahraničního cestování, rekreací a trávení volného času vrcholné komunistické nomenklatury post-stalinské éry (1954–1968). In: *Paginae historiae*, roč. 25, č. 2 (2017), s. 154–170.

21 Kniha vznikla za podpory grantového projektu GA ČR s názvem „Malé“ a „velké“ dějiny českého/československého cestování a cestovního ruchu (1945–1989) s registračním číslem 15-08130S.

TRANSNACIONÁLNÍ ROZMĚRY CESTOVÁNÍ V ÉŘE STUDENÉ VÁLKY ANEB CESTOVNÍ RUCH ZE ZÁPADNÍCH ZEMÍ ZA TZV. ŽELEZNOU OPONU

Sune Bechmann Pedersen¹

Překlad z angličtiny do češtiny Lenka Krátká²

*Veselý turista když přijde do smutného města,
obejde náměstí,
do kašny pěták pro štěstí si hodí,
aby moh' si pak říct:
můj pobyt končí a já byl jsem tu rád.³*

Komukoli, kdo si v osmdesátých letech 20. století století byl jen zběžně prohlédl turistického průvodce po východní Evropě, už prvních pár stránek stačilo k tomu, aby pochopil, že se jedná o skutečně neobvyklou destinaci. Třeba ve Frommerově průvodci *Východní Evropou za 25 dolarů na den* z roku 1987 bylo přímo zmíněno, že tato oblast zůstá-

-
- 1 Autor vyjadřuje svou vděčnost Nadaci Salén, Švédské královské akademii (Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities) a Nadaci Birgit a Gad Rausingových za jejich velkorysou podporu tohoto výzkumu. Autor také děkuje Collegium Carolinum v Mnichově a Amsterdamské škole pro regionální, transnacionální a evropská studia Univerzity v Amsterdamu (University of Amsterdam – Amsterdam Regional Transnational and European Studies) za stipendium, které mu umožnilo soustředit se na tento projekt.
 - 2 Jedná se o překlad studie se svolením autora: Sune Bechmann Pedersen: A Paradise behind the Iron Curtain: Selling Eastern Escapes to Scandinavians. In: Bianca Hoenig – Hannah Wadle (edd.): *Eden für Jeden? Touristische Sehnsuchtsorte in Mittel- und Osteuropa nach dem Zweiten Weltkrieg bis Gegenwart*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, v tisku, předpokládaný rok vydání 2018.
 - 3 Píseň Veselý turista, hudba, text Michal Malátný, zpěv Michal Malátný, Chinaski, 2002. Motto nebylo součástí originálního textu, bylo doplněno editory v souladu s koncepcí knihy.

vá dosud západními turisty téměř neobjevena.⁴ Podobně edice *Stručný průvodce* z roku 1988, která se věnovala východní Evropě (konkrétně Maďarsku, Rumunsku a Bulharsku), uváděla, že je to region, jehož potenciál většina lidí ze Západu ještě nedocenila.⁵ Ačkoli tehdy mohlo být podobným způsobem charakterizováno i mnoho jiných míst na světě, právě o východní Evropě se psalo, že zůstává unikátním, neprozkoumaným a dosti exotickým místem. V roce 1988 nakladatelství Penguin Books vydalo *Průvodce po střední Evropě* a uvedlo, že se jedná o první knihu tohoto druhu od roku 1915, jež je vydávána ve snaze přiblížit města bývalé Habsburské monarchie.⁶ Předmluva k *Fodorovu průvodci Maďarskem* z roku 1987 tento obraz doplňuje – píše se zde, že poslední průvodce po Maďarsku byl vydán před dvanácti lety, jelikož turismus v této oblasti se v mezích nerozvíjel natolik, aby bylo možné vydávat každoročně aktualizované texty; a že pět let dokonce nebyla k dispozici žádná kniha o jakékoli východoevropské zemi.⁷ I když se v této předmluvě zdůrazňovalo, že cestovní ruch do zemí tzv. východního bloku je na vzestupu a Maďarsko je v daném ohledu vedoucí zemí, celkově uvedené mainstreamové publikace vedly své čtenáře a čtenářky k závěru, že východní Evropa pro turisty ze Západu představuje krajinu dosud neprobádanou.

Líčení východní Evropy jako netypické destinace, jak bylo v osmdesátých letech běžné ve zde zmiňovaných anglicky psaných průvodcích, nebylo úplně mylné. Lidé ze Západu představovali méně než deset procent celkového počtu zahraničních návštěvníků jakékoli východoevropské země.⁸ Ve většině případů bylo toto číslo pravděpodobně ještě menší.⁹ Nicméně vlády východoevropských zemí i tamější cestovní kanceláře na straně jedné a západní cestovní společnosti na

4 Morris H. Hadley – Adam Tanner: *Frommer's Eastern Europe on \$25 a Day*. New York, Prentice Hall Press 1987, s. 1.

5 Dan Richardson – Jill Denton: *The Rough Guide to Eastern Europe: Hungary, Romania and Bulgaria*. Bromley, Harrap-Columbus 1988, s. 4.

6 Richard Bassett: *A Guide to Central Europe*. London, Penguin Books 1988, s. 1.

7 *Fodor's Hungary*. London, Hodder and Stoughton 1987, s. vii.

8 Výraz východní Evropa je v této studii užíván jako synonymum pro země tzv. východního bloku, s výjimkou Albánie a Jugoslávie, jejichž historie cestování je značně odlišná, tudíž není zahrnuta do obecného rámce tématu.

9 Derek R. Hall (ed.): *Tourism and Economic Development in Eastern Europe and the Soviet Union*. London, Belhaven Press 1991, s. 13–17. Definice ukazatelů a metody výpočtu se v průběhu času v jednotlivých zemích proměňovaly, což platí obzvláště pro východní Evropu. Statistické údaje jsou tudíž zatíženy nejrůznějšími metodologickými problémy.

straně druhé se v podstatě v průběhu celého období studené války snažily udělat z východní Evropy oblast zájmu turistů ze Západu. Tyto snahy zahrnují samozřejmě i marketingové aktivity, které sleduje následující text – soustředí se na zachycení způsobů propagace východní Evropy jako turistické destinace ve skandinávských zemích, a to v období od konce druhé světové války do pádu komunismu.

Je to historie vztahu východoevropských vlád a západního byznysu a jejich proměňujícího se úsilí o integraci východní Evropy do mezinárodního průmyslu cestovního ruchu. Dané problematice se dosud věnovalo jen několik studií, obvykle zaměřených na jednu východoevropskou zemi.¹⁰ Komplexnější pohled na historii západního cestovního ruchu realizovaného směrem do východní Evropy je dosud nezpracovaný, podobně jako téma transnacionálního turismu v průběhu studené války či obecně implikace otevření se východní Evropy západním turistům.¹¹

Předkládaná studie začíná pomyslným přemostěním této chybějící části, a to prostřednictvím kombinace celkového přehledu západního cestovního ruchu do východní Evropy v průběhu studené války na straně jedné a studií dvou oblastí zájmu na straně druhé. Tou oblastí je cestovní ruch ze Západu do Československa; jedná se o zvlášť zajímavý příklad, jelikož v průběhu studené války v rámci bloku tzv. socialistických zemí Československo patřilo k těm, které přijímaly větší množství návštěvníků ze Západu.

Druhou sledovanou oblastí jsou turistické cesty ze Skandinávie na Východ. Statistika ukazuje, že v kontextu této studie představuje Skandinávie zajímavý příklad hodný zaznamenání, jelikož – v po-

-
- 10 Například: Shawn Salmon: Marketing Socialism: Inturist in the Late 1950s and Early 1960s'. In: Anne E. Gorsuch – Diane Koenker (edd.): *Tourism: The Russian and East European Tourist under Capitalism and Socialism*. Ithaca, Cornell University Press 2006, s. 186–204; Paulina Bren: Tuzex and the Hustler: Living It Up in Czechoslovakia. In: Paulina Bren – Mary Neuburger (edd.): *Communism Unwrapped: Consumption in Cold War Eastern Europe*. New York, Oxford University Press 2012, s. 27–48; Elena Dragomir: Hotel Intercontinental in Bucharest: Competitive Advantage for the Socialist Tourist Industry in Romania. In: Katalin Miklóssy – Melanie Ilic: *Competition in Socialist Society*. New York, Routledge 2014, s. 89–106. Disertační práce Adeliny Stefan z nedávné doby je v tomto ohledu vzácnou výjimkou: Adelina Stefan: *Vacationing in the Cold War: Foreign Tourists to Socialist Romania and Franco's Spain, 1960s–1970s*, nepublikovaná disertační práce. Pittsburgh, University of Pittsburgh 2016.
- 11 Simo Mikkonen – Pia Koivunen: Introduction: Beyond the Divide. In: Simo Mikkonen – Pia Koivunen: *Beyond the Divide: Entangled Histories of Cold War Europe*. New York, Berghahn 2015, s. 7.

rovnání s jinými západními zeměmi – se zde nacházelo nepoměrně více západních turistů mířících do východní Evropy. Například v roce 1974 ze tří skandinávských zemí vycestovalo 10,5 % všech turistů ze západní Evropy do Rumunska, stejný počet jako z Francie a druhý nejvyšší po Spolkové republice Německo (SRN). Pokud jde o návštěvy západních turistů v Československu, ve stejném roce s poměrem 18,5 % zaujala Skandinávie třetí místo za SRN (40 %) a Rakouskem (23 %), před Itálií (6 %), Francií (4 %) a Velkou Británií (2 %). Celkový obraz je identický: 42 % všech návštěvníků a návštěvnic ze Západu do Bulharska, Československa, Maďarska, Polska a Rumunska pocházelo ze SRN, 19 % z Rakouska a na třetím místě se umístila Skandinávie (11 %).¹²

S využitím různorodého a dosud opomíjeného souboru pramenů, včetně turistických brožur, časopisů o cestování, tištěných průvodců, pohlednic, publicistických prací s tématem cestování, archivních pramenů a orálněhistorických rozhovorů tato kapitola ukazuje, že východní Evropa nikdy nezmizela ze skandinávského atlasu cestovatelských přání. V protikladu k představě o východní Evropě, jak ji vykreslovaly anglo-americké průvodcovské knihy zmiňované výše, přitahovaly země za tzv. železnou oponou miliony návštěvníků ze Západu a v průběhu téměř celého období studené války bylo pravidelně inzerováno, že pro tamější cestovní ruch představují stejně atraktivní destinaci jako kterákoli jiná oblast. Ideologické výhrady přitom často na jedné či druhé straně rozděleného světa neodolaly tlaku ekonomických výhod. Například sovětská státní cestovní kancelář Intourist od svého založení v roce 1929 otevřeně hledala možnosti, jak prostřednictvím vývozu cestovatelských zážitků podporovat sovětskou ekonomiku.¹³ Východoevropské cestovní kanceláře tehdy dávaly přednost spolupráci s takovými komerčními subjekty, které zprostředkovávaly cesty mnohem většího objemu turistů, než s menšími cestovními kancelářemi, jež provozovaly komunistické strany Západu.¹⁴

12 Denise Cambau: *Travel by Westerners to Eastern Europe*. In: *ITA Bulletin*, č. 40 (1976), s. 883–899. V roce 1974 celková populace Dánska, Norska a Švédska činila 17 milionů obyvatel, v případě SRN to bylo 62 milionů.

13 Shawn Salmon: *To the Land of the Future: A History of Intourist and Travel to the Soviet Union, 1929–1991*, nepublikovaná disertační práce. Berkely, University of California 2008, s. 32.

14 Sune Bechmann Pedersen: *Eastbound Tourism in the Cold War: The History of the Swedish Communist Travel Agency Folk turist*. In: *Journal of Tourism History*, roč. 10, č. 2 (2018), s. 130–145.

Motivace cestovatelů ze Západu na Východ se zjišťují obtížněji. Nicméně orálněhistorické rozhovory, cestovatelská žurnalistika a inzerce ukazují, že ideologické přesvědčení motivovalo k cestě na Východ jen menší část západních turistů a turistek. K faktorům, které vysvětlují rozšíření masové turistiky do východní Evropy v šedesátých letech, patří levná zábava, geografická blízkost k západní Evropě a vysoký pocit osobní bezpečnosti, protože autoritářské režimy Východu garantovaly nízkou míru kriminality.

CESTOVNÍ RUCH VE ZNIČENÉ EVROPE

Pro plné docenění role východní Evropy v poválečné skandinávské kultuře volného času je nezbytné nejdříve uvažovat o tom, jak druhá světová válka zformovala možnosti cestovního ruchu v Evropě. Válečná léta sice přerušila internacionalizaci evropského průmyslu cestovního ruchu, ale neznemožnila lidem, aby snili o dovolené v zahraničí. Na konci třicátých let bylo v Dánsku každému zajištěno právo na dva týdny placené dovolené. Ve snaze posílit kulturu zdravého trávení volného času hnutí pracujících v Dánsku i Švédsku založila cestovní družstva a vydávala populárně naučné časopisy o volném čase, které propagovaly a podporovaly sociálně demokratický internacionalismus.

V roce 1943 se v neutrálním Švédsku členský magazín cestovního družstva Reso *Fritiden* (*Volný čas*) ptal svých čtenářů a čtenářek, jaké jsou jejich cestovatelské plány poté, co válka skončí. Úvodníky v tomto periodiku pak opakovaně vyjadřovaly touhu po míru a návratu předválečných vzorců cestovního ruchu. Inzerát jedné jazykové školy povzbuzoval čtenáře a čtenářky, aby se připravovali na budoucí otevření světa, a nabízel lekce různých evropských jazyků, včetně ruštiny.¹⁵ Jak se blížil mír, úvodník časopisu *Fritiden* trval na tom, že Švédové musí do Evropy vycestovat co nejdříve; a zároveň požadoval, aby se otevřely brány do světa. Čtenáři a čtenářky magazínu byli zvaní k tomu, aby si své sny o dovolené plnili kdekoli za švédskými hranicemi. Ačkoli pouze malá část čtenářstva si mohla dovolit dovolenou mimo Skandinávii, tento časopis neustále předkládal články o možných turistických destinacích budoucnosti, včetně Sovětského svazu.

15 *Fritiden*, č. 5 (1944), s. 3. Překlady z dánštiny, holandštiny, němčiny a švédštiny do angličtiny Sune Bechmann Pedersen; následný překlad z angličtiny do češtiny Lenka Krátká.

V nacisty okupovaném Dánsku byla touha po mezinárodním cestování vyjadřována také na stránkách prázdninového katalogu cestovního družstva dánského odborového hnutí – Dansk Folkeferie.¹⁶ Podobně jako jejich protějšky v zahraničí, družstva Dansk Folkeferie a Reso si představovala, jak by mohlo cestování do zahraničí upevnit mezinárodní porozumění a pomoci předcházet válkám. V časopise *Fritiden* se například se vši vážností požadovalo poučit se z válečných událostí a budovat přátelství s lidmi postiženými válkou.¹⁷ Cesty na místa bojů pak byly otevřeně označovány za neetickou senzacechtivost. Jeden z článků například s opovržením popisoval hordy suvenýrů chtivých turistů, kteří se po skončení první světové války valili do zákopů. V Německu v meziválečném období pak Skandinávci, které sem přitahovala slabá měna, byli opovržlivě nazýváni „Valutaschweine“, tedy „valutové svině“.¹⁸ Obecně se však předpokládalo, že cestovní ruch má posilovat přátelství a přispívat k upevňování míru v poválečné Evropě.¹⁹

Ve srovnání se zničeným evropským kontinentem neutrální Švédsko a „přátelsky okupované“ Dánsko vyšly z druhé světové války prakticky nepoškozeny. Po pěti letech striktních omezení v oblasti cestování a cenzurovaných zpráv z vnějšího světa se opětovně spojení s kontinentem stalo předmětem vládního zájmu i pozornosti veřejnosti. Do léta roku 1946 se turistům ze Skandinávie otevřely Anglie a Francie. Přímé vlaky s lůžkovými vozy spojovaly Kodaň s Paříží a Stockholm s Varšavou, železniční vagony Skandinávii s Československem, Francií a Švýcarskem. V srpnu 1946 organizovalo družstvo Reso konferenci, které se účastnili zástupci Sovětského svazu, Francie, Švýcarska a sousedů ze Skandinávie.²⁰ V Československu vcelku demokratická vláda, jež vzešla z voleb v roce 1946, hledala cestu, jak zahraniční turisty přilákat zpět do slavných lázeňských letovisek. Před sezonou 1947 čs. úřady zjednotily vízové předpisy, takže turisté a turistky, včetně Skandinávců,

16 Anja Warschawsky: Folkeferie – ferieformer, ferieindhold og dannelsesidealer 1938–1988. In: *Arbejderhistorie*, č. 2 (2008), s. 5. Katalog není datován, vydán byl pravděpodobně mezi roky 1943 a 1945.

17 Ivan Ohlson: Öppna porterna mot världen! [Otevřte brány světu!]. In: *Fritiden*, č. 1 (1945), s. 5.

18 *Fritiden*, č. 1 (1945), s. 5; *Fritiden*, č. 1 (1944), s. 4–10.

19 Dánský prázdninový katalog nabízel stejné vize. (Anja Warschawsky: Folkeferie – ferieformer, ferieindhold og dannelsesidealer 1938–1988, s. 5.)

20 Internationell flaggprakt vid Brunnen [Vlajky mnoha států vlají nad městem Brunnen]. In: *Fritiden*, č. 5 (1946), s. 39.

zde mohli pobývat až dva měsíce.²¹ V červnu se pak objevila myšlenka na uzavření bilaterální dohody o cestovním ruchu s Dánskem, která by zakotvila výměnu lázeňské péče za luxusní zboží; únorový převrat roku 1948 však tato vyjednávání ukončil.²²

Cestovní družstvo Reso se nových možností v Československu chopilo a začalo pro sezonu 1947 organizovat balíčky zájezdů do Prahy a Karlových Varů. Mezi nabídkami tohoto roku figurovaly rovněž Belgie, Nizozemsko, Francie a Švýcarsko. A tak na jaře 1947 magazín *Fritiden* hrdě hlásil: „Letos cestujeme také do Evropy!“²³ Tyto cesty měly nabídnout nejen co nejlepší dojem z navštívené země, ale i možnost odpočinku, rekreace a zábavy.²⁴ Ve skutečnosti však cestování na kontinent bylo poměrně nepříjemné. Po válce zde bylo jen málo hotelů a infrastruktura víceméně skomírající. V reportáži jednoho anglického časopisu o autobusovém spojení mezi jižním Švédskem a Prahou se například psalo, že cesta trvala tři vyčerpávající dny, protože „německé dálnice jsou stále plné výmolů nebo vyspravené podivným dlážděním, takže turista má pocit, jako kdyby kola neměla pneumatiky, ale železné obutí“.²⁵

Geny prvních poválečných „balíčků“ cest do kontinentální Evropy byly navíc stále mimo možnosti manuálně pracujících dělníků. „All inclusive“ dvoutýdenní zájezdy do Československa, Francie a Švýcarska, které Reso nabízel v roce 1947, stály od 525 do 612 švédských korun za osobu, což představovalo přibližně deset procent průměrného ročního příjmu dělníka (muže) v průmyslu.²⁶ Mezitím „cestovatelé“ doma v křeslech mohli svoji zvědavost ukojit třeba čtením o cestování v novinách a časopisech, jako byl *Fritiden*. V tomto ohledu bylo vybombardování Německa běžným námětem textů o „cestování“ – nejznámější z nich jsou novinové články Stiga Dagermana vydané jako *German*

21 Rigsarkivet [Dánský národní archiv], fond Udenrigsministeriet [Ministerstvo zahraničních věcí], Gruppeordnede sager [soubory uspořádané podle skupin], 36 Tjek, Memorandum čs. velvyslanectví v Kodani, 15. 2. 1947.

22 Rigsarkivet [Dánský národní archiv], fond Udenrigsministeriet [Ministerstvo zahraničních věcí], Gruppeordnede sager [soubory uspořádané podle skupin], 90 D 25.

23 I år reser vi också ut i Europa! [Letos také cestujeme do Evropy!]. In: *Fritiden*, č. 3 (1947), s. 30.

24 Tamtéž.

25 N. L.: By Bus from Sweden to Prague. In: *The Commercial Motor* (31 January 1947), [online] [2016-08-17], <<http://archive.commercialmotor.com/article/31st-january-1947/34/by-bus-from-sweden-to-prague>>.

26 *Fritiden*, č. 3 (1947), s. 31, 35. *Statistisk årsbok för Sverige 1949*. Stockholm, Sveriges officiella statistik i sammandrag 1949, tab. 201, s. 241.

Autumn (Německý podzim) v roce 1947.²⁷ V roce následujícím dánský satirik Nold cestoval pět měsíců napříč kontinentem a poté své zkušenosti cestovatele po východní i západní Evropě velmi vtipně popsal.²⁸

Tehdy se však již začalo stupňovat studenoválečné napětí, které ukončilo pokusy skandinávského cestovního ruchu zahrnout do své nabídky Sovětský svaz a Československo. Ve stejné době podpora Marshallova plánu pro turistický průmysl pomohla přesunout pozornost od států Východu, které Stalin přinutil tuto americkou iniciativu odmítnout.²⁹ Snaha o integraci Československa a Sovětského svazu do poválečné prázdninové mapy si však navzdory svému krátkodobému trvání zaslouží pozornost. Některé oblasti za tzv. železnou oponou bývaly pro západní cestovatele důležitými turistickými destinacemi a na to lidé nezapomněli ani přibližně o deset let později, kdy se hranice znovu otevřely. Bulharsko a Rumunsko tehdy mohly být pro turisty ze Skandinávie nezmapovanými územími; nikoli však Budapešť a Praha nebo Leningrad a Moskva.

Spojení se Skandinávií samozřejmě zkomplikoval nástup komunistických vlád k moci; tzv. železná opona však nikdy nebyla zcela neprostupná. Komunistické strany v jednotlivých zemích sice dychtivě potíraly „buržoazní“ vlivy ze Západu, ale zároveň se snažily udržet styky se spřátelenými komunistickými stranami a intelektuály v táboře kapitalistických zemí.³⁰ Cesty lidí ze Západu za odpočinkem do vý-

27 Stig Dagerman: *Tysk höst* [Německý podzim]. Stockholm, Norstedt 1947. Také: Johan Östling: *Sweden after Nazism: Politics and Culture in the Wake of the Second World War*. New York, Berghahn 2016, s. 242–255.

28 Například: Nold: Et Kik bag Jerntæppet [Nakouknout za železnou oponu]. In: *Aarhus Stiftstidende* (9. 7. 1948).

29 Eric G. E. Zuelow: *A History of Modern Tourism*. London, Palgrave 2015, s. 149–155. K tématu Marshallova plánu a francouzského průmyslu cestovního ruchu například: Christopher Endy: *Cold War Holidays: American Tourism in France*. Chapel Hill, University of North Carolina Press 2004.

30 Ke vztahu Československa a Západu ve čtyřicátých a padesátých letech 20. století například: Václav Šmidrkal: The Image of „Real France“: Instrumentalization of French Culture in the Early Communist Czechoslovakia. In: Simo Mikkonen – Pia Koivunen: *Beyond the Divide: Entangled Histories of Cold War Europe*. New York, Berghahn 2015, s. 177–195; Kathleen Brenda Geaney: Špatná strana hranice? Anglicky mluvící levicová komunita v Československu na počátku studené války. In: *Střed*, č. 1 (2013), s. 40–62.

O společnostech sovětského přátelství na Západě: Sonja Grossmann: Dealing with „Friends“: Soviet Friendship Societies in Western Europe as a Challenge for Western Diplomacy. In: Simo Mikkonen – Pia Koivunen: *Beyond the Divide: Entangled Histories of Cold War Europe*. New York, Berghahn 2015, s. 196–217.

chodní Evropy byly limitovány výběrem jen několika málo těch, kteří měli s tamějšími režimy dobré vztahy; ale určitý rozsah mezinárodní výměny a obchodu s neutrálním Švédskem a Dánskem byl udržen, navzdory členství Dánska v NATO.³¹ Dánská vláda se snažila zachovat spojení se svým tradičním exportním trhem v Německu a silně dotovala železniční spojení mezi Kodaní a Dánskem.³² Složitá a těžkopádné vízové předpisy v sovětské okupační zóně však provoz omezovaly. Získat povolení cestovat přes tuto oblast (přes Německou demokratickou republiku po roce 1949) bylo podobně obtížné a cesta celkově velmi nepříjemná. V únoru 1950 dánský velvyslanec v Praze v jedné ze svých zpráv zmiňoval, že cestování přímým vlakem z Kodaně do Prahy přes Berlín bylo sovětskými funkcionáři lidem tak znepríjemněno, že „podruhé v životě tuto cestu již nechtějí absolvovat“.³³ Nicméně Skandinávie zůstala v průběhu studené války jedinou z oblastí Západu s přímým leteckým spojením na Východ.

Ti, kteří si mohli dovolit přes východní Německo přeletět, a vyhnout se tak byrokratickému bludišti, byli vystaveni stejně složité vízové povinnosti v jiných částech východní Evropy. Například po únorovém převratu návštěvníci Československa žádali o povolení ke vstupu, které však neplatilo pro opuštění země; o povolení k výjezdu museli zažádat po příjezdu do země a jeho získání mohlo trvat i několik dní. Krátkodobé obchodní návštěvy Československa tak byly v podstatě znemožněny.³⁴ Cestování do komunistické Evropy na vrcholu raného období studené války se stalo doslova martyriem.³⁵

31 Lasse Kristensen: Tjekkoslovakiets eksempel – ungkommunistisk dannelse i begyndelsen af den kolde krig [Příklad Československa – Komunistické vzdělávání mládeže na začátku studené války]. In: *Arbejderhistorie*, č. 2–3 (2008). Například vývoz ryb z Dánska do Československa pokračoval i po roce 1948; také: Per Boje – Marianne Rostgaard – Mogens Rüdiger: *Handelspolitikken som kampplads under Den Kolde Krig* [Obchodní politika jako bojiště studené války]. Aalborg, Aalborg Universitetsforlag 2012.

32 Rigsarkivet [Dánský národní archiv], fond Udenrigsministeriet [Ministerstvo zahraničních věcí], Gruppeordnede sager [soubory uspořádané podle skupin], 90 DAN 2/28, Memorandum, 28. 7. 1950.

33 Tamtéž.

34 Rigsarkivet [Dánský národní archiv], fond Udenrigsministeriet [Ministerstvo zahraničních věcí], Gruppeordnede sager [soubory uspořádané podle skupin], 36 Tjek, Stížnosti cestovatelů. Memoranda velvyslanectví Dánska v Praze a ve Vídni a zpráva Švédsko-československé obchodní komory.

35 S výjimkou Jugoslávie, která mezi roky 1945 až 1948 turisty ze Západu vítala; a poté opět – v mnohem větším rozsahu – od padesátých let. (Igor Tchoukarine: *The Yugo-*

Pouze členové oficiálních delegací mohli věřit, že jejich cestování přes tzv. železnou oponu proběhne poměrně hladce, protože hostitelé se obvykle velmi pečlivě snažili přesvědčit je o přednostech socialistické společnosti.

Cestovní zprávy z výjezdů těchto delegací na konci čtyřicátých a na začátku padesátých let bývaly nezdřídka (přínejmenším ve Skandinávii) publikovány ve formě knih či novinových článků. Tyto záznamy poskytovaly unikátní zdroj poznání komunistického světa a právem si získaly pozornost veřejnosti.³⁶ Současně však všeobecný izolacionismus Sovětského svazu vyvolával frustrace. V úvodníku s titulkem *Turisté železné opony z května 1954 konzervativní dánský deník Jyllands-Posten* požadoval, aby se železná opona stala běžnou hranicí: otevřenou cestovatelům, kteří chtějí za návštěvu cizí země utratit své peníze. Tyto noviny věřily, že při srovnání životních podmínek by Dánsko nad Sovětským svazem hladce zvítězilo.³⁷ Také šéfredaktor dánského středo-levicového deníku *Politiken* lamentoval nad překážkami objektivního posouzení situace v Sovětském svazu.³⁸ Po letech „partyzánských“ zpráv z Východu, v okamžiku, kdy komunistické země podnikly kroky k opětovnému otevření turistických cest, byl zájem lidí ze západní strany tzv. železné opony značný.

OTEVŘENÍ VÝCHODNÍ EVROPY LIDEM ZE ZÁPADU

Na začátku dubna 1953, jen měsíc po Stalinově smrti, sovětská cestovní kancelář Intourist sdělila družstvu dánského odborového hnutí Dansk Folkeferie, že vážně uvažuje o oživení předválečných cestov-

slav Road to International Tourism: Opening, Decentralization, and Propaganda in the Early 1950s. In: Hannes Grandits – Karin Taylor: *Yugoslavia's Sunny Side: A History of Tourism in Socialism /1950s–1980s/*. Budapest, Central European University Press 2010, s. 107–138.)

- 36 K tématu dánských (a některých švédských) prací o cestování v Sovětském svazu na začátku studené války: Iben Vyff: *Øst, vest – hvilken fremtid er bedst?: Danskere på rejse i USA og Sovjetunionen i 1950erne* [Východ, Západ – jaká budoucnost je lepší? Dánové cestující v padesátých letech po Spojených státech amerických a Sovětském svazu], nepublikovaná disertační práce. Roskilde University 2007.
- 37 Jerntæppe-Turister [Turisté železné opony]. In: *Jyllands-Posten* (3. 5. 1954). Všechny články z dánských novin jsou dostupné online prostřednictvím Mediestream (<www2.statsbiblioteket.dk/Mediestream>).
- 38 Iben Vyff: *Øst, vest – hvilken fremtid er bedst?: Danskere på rejse i USA og Sovjetunionen i 1950erne*, s. 263.

ních styků. Poté, co tato zpráva prosákla na veřejnost, se do cestovní kanceláře okamžitě vydaly davy zákazníků a zákaznic, kteří měli o takovou cestu zájem. Museli si však ještě pár let počkat.³⁹

Krátce před ženevským summitem v červenci 1955, který přinesl významné zlepšení ve vztazích mocností, sovětské úřady obnovily styky s cestovními kancelářemi ve Velké Británii, Norsku, Itálii a Švédsku.⁴⁰ V červnu 1955 tak titulní stránky novin oznamovaly, že turisté z Dánska budou moci brzy navštívit Sovětský svaz. V srpnu se na přední strany novin dostala zpráva o příjezdu prvních skupin zahraničních turistů do Sovětského svazu od dob druhé světové války.⁴¹ Tehdy britští a francouzští fotbaloví fanoušci přijeli, aby viděli své hrdiny v zápasech proti sovětským týmům; a malá skupina Švédů si přijela prohlédnout památky Moskvy, jak psaly moskevské noviny.⁴²

Švédové vycestovali prostřednictvím družstva Reso, které se tímto svým průkopnickým úspěchem hrdě chlubilo.⁴³ Ovšem Reso mělo daleko k tomu, aby se stalo jediným operátorem ze zemí Západu pro sovětský trh. Hlavní švédští hráči, Nordisk Resebureau a Nyman & Schultz, tento vývoj pečlivě sledovali a druhý jmenovaný pro rok 1956 připravil rozsáhlý „sovětský program“. V „duchu Ženevy“ jednal také Intourist a s 25 zahraničními cestovními společnostmi s platností od ledna 1956 uzavřel smlouvy.⁴⁴ Přirozenými partnery zde byla cestovní družstva napojená na západní hnutí pracujících. Ovšem Intourist, podněcovaný zájmem o tvrdou měnu a získání dobré pověsti, spolupracoval i s tradičními operátory, jako byl například Nyman

39 Mange vil til Sovjet [Mnoho lidí chce jet do Sovětského svazu]. In: *Information* (8. 4. 1953). Sovětské pokusy o sblížení s Dánskem byly zaznamenány i v Británii a podnítily snahu British Tourist Holiday Association [Britské asociace prázdninového cestování] získat také pro britské turisty možnost vstupu do Sovětského svazu. (National Archives [Národní archiv], Londýn, Foreign Office, FO 371, 106579.)

40 Anne E. Gorsuch: *All This Is Your World: Soviet Tourism at Home and Abroad after Stalin*. Oxford, Oxford University Press 2011, s. 11.

41 DSB forbereder Sovjet-Rejser [DSB připravuje cesty do Sovětského svazu]. In: *Jyllands-Posten* (8. 6. 1955); Russerne venter Turist-Invasion [Rusové očekávají invazi turistů]. In: *Berlingske Aftenavis* (8. 8. 1955).

42 Anglický překlad z deníku *Večerní Moskva* (5. 8. 1955). Riksarkivet [Švédský národní archiv], fond Utrikesdepartementet [Ministerstvo zahraničních věcí], I7. Er.

43 Lunds universitetsbibliotek [Univerzitní knihovna Lundská univerzita]. *Reso Semesterhandbok 1956*, s. 79.

44 Riksarkivet [Švédský národní archiv], fond Utrikesdepartementet [Ministerstvo zahraničních věcí], I7. Er. Memorandum Švédského velvyslanectví v Moskvě, 11. 1. 1956.

& Schultz, se kterým měl Intourist navázány vztahy již od třicátých let 20. století.⁴⁵

V závěru roku 1954 se začaly šířit zprávy o blížícím se opětovném otevření Karlových Varů a Mariánských Lázní pro západní lázeňské hosty. Když však lázeňská zařízení navštívil dánský diplomat, komentoval danou situaci tak, že je potřeba naléhavě provést značná vylepšení, než bude možné přesvědčit západní turisty a turistky, aby se sem vrátili.⁴⁶ Lázeňské pobyty byly na Západě inzerovány a propagovány v průběhu celého roku 1955 a údajně byly navázány i kontakty s cestovními společnostmi v Rakousku, Anglii, Francii a Spojených státech amerických.⁴⁷ Od března 1956 začalo Československo západním turistům vydávat dvoutýdenní turistická víza, Čedok připravil pro hosty ze Západu třináct hotelů a zároveň pozval do Československa čtyřicet zástupců různých cestovních kanceláří z tzv. kapitalistických zemí, mezi nimiž nechyběli reprezentanti Dánska a Švédska.⁴⁸ V následujícím roce uspořádal Čedok dvě mezinárodní konference o cestovním ruchu, jejichž cílem bylo zlepšení spolupráce podniků a vlád v dané oblasti. Tou první byla zahajovací konference zástupců státních cestovních kanceláří zemí východní Evropy, která se pak konala pravidelně v průběhu celé studené války. Krátce nato, v říjnu 1957, uspořádal Čedok v Praze velkou konferenci zástupců 29 zemí, včetně Německa, Francie, Velké Británie, Spojených států amerických, Švédska, Dánska a celého tzv. socialistického tábora. Tyto aktivity signalizovaly, že došlo k obnovení tradiční československé aspirace stát se přirozeným turistickým cílem a srdcem Evropy.⁴⁹ Obraz Československa jako „srdce Evropy“ se mimo jiné objevil i v reklamě v dánských novinách *Jylland-Posten* z června 1958 (viz obrázek 4).

45 Shawn Salmon: *Marketing Socialism: Intourist in the Late 1950s and Early 1960s*, s. 189; Riksarkivet [Švédský národní archiv], fond Utrikesdepartementet [Ministerstvo zahraničních věcí], 17. Er, Korespondence mezi švédským Ministerstvem zahraničí a cestovní kanceláří Nyman & Schultz, září 1955.

46 Rigsarkivet [Dánský národní archiv], fond Udenrigsministeriet [Ministerstvo zahraničních věcí], Gruppeordnede sager [soubory uspořádané podle skupin], 90 Tjek 10. Zpráva Dánského velvyslanectví v Praze, 8. 12. 1954.

47 Tamtéž, 90 Tjek 10. Zpráva Dánského velvyslanectví v Praze, 23. 9. 1955.

48 Tamtéž, 90 Tjek 10. Zpráva Dánského velvyslanectví v Praze, 13. 4. 1956.

49 Národní archiv, fond Státní úřad plánovací II, kr. 471. Konference, *Bulletin*, č. 1 (20. 10. 1957).

V sezoně 1956 nabídlo Reso zájezdy nejen do Leningradu a na Krym, ale také do Budapešti, na bulharské pobřeží Černého moře a do Západního Berlína⁵⁰, zde včetně návštěvy východního Berlína a Postupimi v Německé demokratické republice. Avšak podzimní povstání v Maďarsku a jeho brutální potlačení vojsky Rudé armády v následující sezoně výrazně utlumily zájem cestovatelů a cestovatelek ze skandinávských zemí o dovolenou ve východní Evropě.⁵¹ Maďarsko a Bulharsko z katalogů zmizely. V roce 1957 pak cestovní kancelář Nyman & Schultz představila Československo jako svou novou destinaci.

Prezentace země se vyhýbala všem odkazům na současnou politiku, naopak zdůrazňovala, že „nespočet uměleckých pokladů“ a „nádherná příroda“ již před mnoha lety získaly Československu místo mezi

Obrázek 3: Karlovy Vary kdysi bývaly místem setkávání evropské aristokracie. Nicméně od počátku 20. století se toto lázeňské město staralo také o turisty ze střední třídy, což vtipně přibližuje dobová pohlednice z roku 1909 (nebo také populární dánský román *Knagsted* vydaný v roce 1902).

50 Západní Berlín byl až do roku 1990 oficiálním názvem části města, píšeme jej proto s velkým počátečním písmenem; východní Berlín oficiálním názvem nebyl, proto ponecháváme malé počáteční písmeno. Pozn. red.

51 Lunds universitetsbibliotek [Univerzitní knihovna Lundská univerzita]. *Reso verksamhetsberättelse 1957*, s. 15.

„slavnými evropskými turistickými cíli“.⁵² Zájezd zahrnoval návštěvu takových míst, jako je hrad Karlštejn, propast Macocha nebo česká lázeňská města – tedy oblíbených turistických atrakcí. Prezentace Československa jako tradiční destinace se ještě prohloubila v roce 1958, kdy se sem vrátilo se svými aktivitami cestovní družstvo Reso. Tehdy byla země označována jako „příliš známá, že není potřeba ji představovat“.⁵³ Jedenáctidenní zájezd pořádaný družstvem Reso se poněkud odlišoval od programu cestovní kanceláře Nyman & Schultz – snažil se jít naproti zvědavosti turistů a turistek a zprostředkovat jim takzvaně z první ruky poznání socialistické společnosti, „Československa dneška“, a to prostřednictvím výletů do moderních průmyslových měst, jako byla například Ostrava či Gottwaldov (Zlín). A tak si uvedené dvě společnosti rozdělily trh: cestovní kancelář Nyman & Schultz se soustředila na tradiční turistické cíle a cestovní družstvo Reso pořádalo zájezdy pro ty, které přitahoval spíše dobový vývoj v zemi. S tím, že Reso zprostředkovalo také návštěvy hradů, zámků a paláců i možnost užít si přírodu. V obou případech programy zájezdů slibovaly procházky Prahou bez doprovodu průvodce.

Inzeráty představující zemi jako známou destinaci ukazují unikátní sílu „značky Československo“ v rámci tábora tzv. socialistických zemí. Žádná jiná země za tzv. železnou oponou nebyla propagována se stejnou důvěrou, což odkazuje k přetrvávající oblíbenosti místních turistických atrakcí, jež má původ již v 19. století, a půvab země pro cestovatele navzdory nepříznivé politické situaci. Jméno Karlovy Vary bylo tak všeobecně známé, že poté, co bylo v počátečních letech studené války město odříznuto od klientely ze Západu, se lázeňské hotely v Itálii, Lucembursku a Švýcarsku prezentovaly jako „italské Karlovy Vary“, „Karlovy Vary Západu“ či „na stejné úrovni s Karlovými Vary“.⁵⁴

Využití československého aristokratického dědictví pro turistické účely se nestalo nikdy kletbou, a to ani ve vrcholném období stalinismu.⁵⁵ Ačkoli po stranické linii byla šlechta považována za parazitující vykořisťovatele dělnické třídy, kulturní politika stále umožňovala tu-

52 Tamtéž, *Nyman & Schultz Privatresor: Resenyheter 1957*, s. 99.

53 Tamtéž, *Reso Semesterhandbok 1958*, s. 52.

54 Inzerát se v padesátých letech opakovaně objevoval v nizozemských novinách *Algemeen Handelsblad* a *Nieuw Israelietisch weekblad*. Nizozemské novinové reklamy jsou dostupné online prostřednictvím Delpher (<http://www.delpher.nl/>).

55 Poněkud paradoxní je, že Stalin se snažil do značné míry zachovat i carské dědictví Leningradu. (Steven Maddox: *Saving Stalin's Imperial City: Historic Preservation in Leningrad, 1930–1950*. Bloomington, Indiana University Press 2015.)

ristické využívání jejich zabavených hradů a zámků. Cílem zde bylo prostřednictvím výstav či komentovaných prohlídek předávat ideologii strany. Ovšem ve skutečnosti se návštěvníci a návštěvnice občas setkávali s informacemi, jež se oficiální interpretace nedržely.⁵⁶ A tak v padesátých letech dánští pionýři při letních táborech chodívali na výlety do malebných lokalit, jako je například hrad Pernštejn⁵⁷ – což představuje jen malou ukázkou toho, jak se i v dobách lidovědemokratického zřízení dařilo romantickým představám o přírodě a rekreaci.

Zatímco v obecné rovině se v pozdních padesátých letech diplomatické vztahy mezi Východem a Západem zlepšily, trvalo ještě nějaký čas, než se Čedok a Intourist spojily ve svých ambicích přilákat návštěvníky a návštěvnice ze Západu. V roce 1958 byly Maďarsko, Rumunsko a Bulharsko v dánském tisku popisovány jako země turistům nepřístupné. Východní Německo povolovalo pouze tranzitní cesty a obchodní návštěvy veletrhů, zatímco Polsko vydávalo osmidenní víza.⁵⁸ Následující rok přinesl vzrůstající dánský zájem o cestování do Sovětského svazu, otevřelo se Maďarsko a Bulharsko se stalo přístupné prostřednictvím německých cestovních kanceláří. Noviny napříč celým politickým spektrem tyto rozšiřující se cestovatelské možnosti reflektovaly. Přívětivější postoj vůči lidem ze Západu se vnímal jako důkaz chruščovovské teorie „mírové koexistence“, která znamenala definitivní a velmi vítané rozloučení se stalinismem.⁵⁹

Lídrem v nabízení nejrůznějších destinací Východu západním cestovatelům se staly švédské společnosti. Od roku 1956, respektive 1957

56 Cathleen M. Giustino: Open Gates and Wandering Minds: Codes, Castles, and Chateaux in Socialist Czechoslovakia before 1960. In: Cathleen M. Giustino – Catherine J. Plum – Alexander Vari (edd.): *Socialist Escapes: Breaking Away from Ideology and Everyday Routine in Eastern Europe, 1945–1989*. New York, Berghahn 2013, s. 48–72; Jiří Knapík – Pavel Šopák: „procházel místnostmi, ze sešitu čtl a rukama ukazoval...“ Státní hrady a zámky v letech 1848–1960: mezi vědou a dovolenou. In: *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis*, č. 3 (2010), s. 197–210.

57 International Institute of Social History [Mezinárodní ústav sociální historie], Amsterdam. Archief Uilenspiegelclub. 50, Dopisy a deníky účastníků z Nizozemska na letních pionýrských táborech v Československu, 1956–1962.

58 Det er dyrt at rejse som turist i Sovjetunionen [Je drahé cestovat v Sovětském svazu jako turista]. In: *Lolland-Falsters Stifts-Tidende* (12. 2. 1958), s. 6.

59 Například Hvor tager man hen i feriens glade dage [Kam jet o šťastných prázdninách]. In: *Folketidende. Ringsted, Sorø, Haslev* (28. 5. 1959); Vagn Jensen: Et pund smør koster mere end en teaterbillet [Libra másla stojí víc než lístek do divadla]. In: *Aktuelt* (24. 5. 1959); Henrik Bonde-Henriksen: Derfor aabnes grænserne [A tak jsou hranice otevřeny]. In: *Berlingske Tidende* (7. 12. 1959).

Reso i Nyman & Schultz běžně nabízely pobyty v Západním Berlíně s výlety do východního Berlína (a někdy do východního Německa). Druhá jmenovaná společnost pak začala v roce 1958 realizovat i cesty do Bulharska. Poté, co se v portfoliu cestovního družstva Reso v roce 1961 objevilo Rumunsko, byly na skandinávském trhu nabízeny zájezdy do všech východoevropských zemí. Viditelnost a dostupnost destinací východní Evropy se ještě zvýšila s otevíráním poboček cestovních kanceláří v šedesátých letech: Čedok v roce 1961 otevřel kancelář v Kodani, následován v roce 1963 Intouristem a bulharským Balkantouristem, o rok později polským Orbisem. Do počátku sedmdesátých let měly všechny státní cestovní kanceláře východní Evropy pobočky jak v Kodani, tak ve Stockholmu.

Na trh prázdninových pobytů ve východní Evropě vstoupily nové společnosti zaměřené na sociální cestovní ruch.⁶⁰ V roce 1961 byla založena švédská cestovní kancelář Folkturist s cílem „zvýšit počet turistů do socialistických zemí“.⁶¹ Její dánský ekvivalent, Folketurist, toto pochopil ještě o několik měsíců dříve; v následujících dekádách pak obě společnosti úzce spolupracovaly. Jejich politické preference byly evidentní. V roce 1962 katalog Folkturistu nabízel své služby „dělníkům a úředníkům, umělcům a vědcům, starým i mladým“. Zájezdy této cestovní kanceláře měly za cíl rozšířit „obzory“ a znalosti o „životním stylu a standardu, práci a kultuře“ jiných lidí – což bylo v podstatě v souladu s mezinárodními ideály, jež byly podporovány skandinávským hnutím pracujících a okolo roku 1945 vyjadřovány v magazínu *Fritiden*. Uvedené společnosti se snažily udělat dobrý dojem i na trhu cest odpočinkových. Mezi hlavními cíli nabízených zájezdů tak byly uváděny „relaxace a rekreace“.⁶² Důraz na volný čas a zábavu reflektovaly i katalogové nabídky – zahrnovaly prázdniny u maďarského jezera Balaton, na pobřeží Černého moře v Bulharsku a Rumunsku, na pobřeží Baltu ve východním Německu. Pouze zájezdy do Leningradu, Moskvy a Prahy vyzdvihovaly moderní rysy měst, spojované s rozvojem socialistické společnosti – například působivé nové sportovní arény. V pozdějších letech program někdy zahrnoval i jasně politizo-

60 Například: Ellen Furlough: Making Mass Vacations: Tourism and Consumer Culture in France, 1930s to 1970s. In: *Comparative Studies in Society and History*, roč. 40, č. 2 (1998), s. 247–286.

61 Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek [Švédské hnutí pracujících – archiv a knihovna], fond Folkturist-Baltor, 4306/4. Žádost o členství v BITEJ, 5. 3. 1976.

62 Lunds universitetsbibliotek [Univerzitní knihovna Lundska univerzita]. *Folk-Turist*, 1962, s. 1.

vané zájezdy – například prvomájové výlety do východního Berlína, Moskvy a Leningradu nebo studijní cesty do východního Německa, Albánie a Vietnamu. Rekreační zájezdy za sluncem a mořem do východní Evropy zůstaly stabilním prvkem portfolia těchto cestovních kanceláří a reprezentovaly také značnou část jejich příjmů.⁶³

CESTY DO VÝCHODNÍ EVROPY S DOPROVODEM PRŮVODCŮ

Zákonné právo na placenou dovolenou – počátkem padesátých let prodloužené na tři týdny a koncem sedmdesátých let na týdnů pět – umožnilo lidem ze Skandinávie vydat se na dlouhou cestu kontinentální Evropou ještě před érou levných letenek. Kombinace delší dovolené, zvyšující se kupní síly, dobrých jazykových znalostí a ne zrovna přitažlivého letního počasí způsobila, že Skandinávci ve velkém počtu jezdili na dovolenou do zahraničí. Dánský výzkum veřejného mínění společnosti Gallup z roku 1960 uvádí, že po druhé světové válce celá třetina obyvatel alespoň jednou strávila dovolenou v zahraničí. Každoroční průzkumy realizované v následujících dekadách pak ukazují, že přibližně třicet procent dotazovaných Dánů plánovalo v daném roce strávit letní dovolenou v zahraničí.⁶⁴ Pro nezkušeného turistu či turistku představoval zájezd skvělý způsob, jak vyjet poprvé do zahraničí – tím, že někdo převzal starost o ubytování, stravování a dopravu, se zásadním způsobem snížily nepříjemnosti a rizika s cestami do zahraničí spojená.⁶⁵ Organizované zájezdy byly oblíbené a sociálně podporované i ve státech východní Evropy, protože pomáhaly vykonávat nad turisty společenskou kontrolu. V průběhu studené války do východního Německa a Sovětského svazu takto přijížděla drtivá většina turistů a turistek. V obou zemích navíc zůstalo normou využívání

63 Sune Bechmann Pedersen: Eastbound Tourism in the Cold War: The History of the Swedish Communist Travel Agency Folkturist. In: *Journal of Tourism History*, roč. 10, č. 2 (2018), s. 130–145.

64 Ugens Gallup, [online] [2016-11-24], <http://www.tns-gallup.dk/statistik/ugensgallup>.

65 Christopher M. Kopper: The Breakthrough of the Package Tour in Germany after 1945. In: *Journal of Tourism History*, roč. 1, č. 1 (2009); Thomas Kaiserfeld: From sightseeing to sunbathing: Changing traditions in Swedish package tours from edification by bus to relaxation by airplane in the 1950s and 1960s. In: *Journal of Tourism History*, roč. 2, č. 3 (2010), s. 67–92.

plné penze, jelikož taková služba minimalizovala možnost, že by se místní obyvatelé „nakazili“ západními módními výstřelky. Na rozdíl od této praxe se v osmdesátých letech rozšířilo poskytování polopenze u zájezdů k moři do Bulharska a Rumunska.⁶⁶

Nové příležitosti k návštěvám zemí východní Evropy, které se západním turistům a turistkám naskytly, vyvolaly poptávku po informacích o praktických aspektech cest i o místních zajímavostech. To znamenalo impulz pro vydávání nových či aktualizovaných cestovatelských příruček. A jelikož podstatou moderních turistických průvodců je poskytovat reprodukovatelné vzory cestování, pomáhají tyto knihy zároveň směřovat proud cizinců a jejich cestovatelských zájmů.⁶⁷ Prostřednictvím toho, co text zahrne a co zamlčí, tištěný průvodce ovlivňuje, co má být viděno a co zůstane před cestovateli skryto. S ohledem na legitimizaci vlastní existence je pak téměř nevyhnutelné, aby moderní průvodce cestovatele argumentoval, proč má smysl a stojí za námahu dané místo navštívit. Právě to dělá z tištěných průvodců po zemích komunistické Evropy obzvláště zajímavý zdroj poznání. Jejich prezentace nedávné historie, současné situace i vzrušujících zajímavostí pomáhala konstituovat turistický diskurz studené války ve východní Evropě. Produkce cestovatelských příruček byla klíčem k tomu, aby se komunistická Evropa dostala na poválečnou turistickou mapu, protože právě průvodcovské knihy pěstovaly chuť poznávat a pomáhaly turistům a turistkám zdolávat nástrahy byrokracie. Při hodnocení vztahu komerční turistiky k politice studené války je tudíž tento druh cestovatelské literatury velmi užitečný. Je však zvláštní, že zmiňovaná speciální role turistických průvodců komunistickou Evropou dosud v podstatě nebyla prozkoumána.⁶⁸

66 Sina Fabian přináší podobné závěry o zájezdech ze západního Německa do Španělska. Připisuje tuto změnu měnícím se nárokům zkušenějších a samostatněji orientovaných turistů v osmdesátých letech – což je argument, který by mohl být aplikovatelný také na jihovýchodní Evropu. (Sina Fabian: Massentourismus und Individualität: Pauschalurlaube westdeutscher Reisender in Spanien während der 1970er- und 1980er-Jahre. In: *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History*, roč. 13, č. 1 /2016/, s. 61–85.)

67 John Urry: *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies*. London, Sage 1990.

68 Naproti tomu historie tištěných průvodců z 19. a počátku 20. století byla důkladně prozkoumána z hlediska mediálních studií, například: Evgenii V. Anisimov – Alexandra Bekasova – Ekaterina Kalemeneva: Books that link worlds: travel guides, the development of transportation infrastructure, and the emergence of the tourism industry in imperial Russia, nineteenth–early twentieth centuries. In: *Journal of*

Ve Skandinávii byla v roce 1952 uvedena na trh edice průvodců *Turen går til* (Cesta vede do). Její úspěch byl okamžitý. Rychle se dostala na přední příčky těchto edic v Dánsku, brzy následovala vydání švédská a norská, několik příruček bylo dokonce přeloženo do němčiny pro tamější trh.⁶⁹ Celkový prodej řady *Turen går til* v roce 1962 dosáhl 373 000 výtisků.⁷⁰ Vydavatel hned ze začátku poznal potenciál východoevropských destinací, a tak se objevily „cesty do“ Jugoslávie (1957), Berlína (1960) a Československa (1962). Mezi lety 1967 až 1970 se svého průvodce v této řadě dočkaly také Bulharsko, Maďarsko, Polsko a Rumunsko. Během studené války byl právě průvodce po Československu nejčastěji aktualizován – v letech 1962–1989 se dočkal celkem osmi vydání. Tuto skutečnost lze asi nejlépe vysvětlit relativní popularitou Československa jako destinace turistů a turistek cestujících samostatně nebo v menších skupinách, bez doprovodu průvodce.⁷¹

Vydávání cestovatelských příruček pro místa za tzv. železnou oponou nebylo jednoduché. Když známý americký autor knih o cestování Temple Fielding sestavil svého nejprodávanějšího průvodce – *Fielding's Travel Guide to Europe* (Fieldingův průvodce Evropou, poprvé vyšel v roce 1948), shledal, že východoevropské země jsou atraktivní, ale pro americké turisty uzavřené. V následujícím vydání knihy autor této skutečnosti litoval:

Je to krásná země, tohle Československo, s jedněmi z nejpříjemnějších lidí v Evropě – pokud se tam dostanete. Já jsem nemohl. [...] Možná získáte vízum pro sovětské Maďarsko, možná tam pojedete, možná se vám tam bude líbit. Pokud jde o mě, já jsem nemohl.⁷²

Tourism History, roč. 8. č. 2 (2016), s. 184–204; Susanne Müller: *Die Welt des Baedeker: Eine Medienkulturgeschichte des Reiseführers 1830–1945*. Frankfurt am Main, Campus Verlag 2012; Victoria Peel – Anders Sørensen: *Exploring the Use and Impact of Travel Guidebooks*. Bristol, Channel View Publications 2016.

69 Německé edice se objevily v řadě Polyglott Reiseführer.

70 Není jasné, zda tento údaj – zveřejněný v dánském průvodci – zahrnoval prodej ve Švédsku a v Norsku; i tak se jedná o působivý výsledek. (Milena Poulsen: *Tjekkosllovakiet* [Československo]. *Turen går til*. København, Politiken 1962, s. 65.)

71 Přesto v roce 1975 dánské velvyslanectví v Praze oznámilo, že většina turistů z Dánska přijela na zájezdy, i když připustilo, že nemá k dispozici oficiální údaje, kterými by tvrzení podpořila. (Rigsarkivet [Dánský národní archiv], Journalsager [složky časopisů], 36 D 78a.)

72 Temple Fielding: *Fielding's Travel Guide to Europe*. New York, William Sloane Associates [1948] 1951, s. 180, 395.

I později, když se vlády zemí ve východní Evropě staly vstřícnějšími, autoři tištěných průvodců museli spolupracovat s místními orgány, aby získali potřebná povolení a shromáždili nejaktuálnější informace o vízových pravidlech, měnových regulacích a povinných hotelových rezervacích. Vlády těchto států měly jednak přirozený zájem na tom, jak bude jejich země vylíčena, jednak určitý vliv na autory a vydavatele. Knihy by jen stěží mohly sloužit svému účelu, pokud by nemohly „cestovat“ přes tzv. železnou oponu.⁷³ Zároveň však návštěvníci ze Západu zůstávali důležitým zdrojem tvrdé měny, o který se oficiální cestovní kanceláře snažily pečovat. Zákon rovnováhy pak znamenal, že tištěné průvodce po východní Evropě, vydávané na Západě, přinejmenším v padesátých a šedesátých letech patřily do šedé zóny příležitostné (auto)cenzury.

Vydávání průvodců bylo zapletené i do politiky, a to na obou stranách ideologické bariéry. Po aféře Watergate se objevily příběhy o finanční podpoře od CIA pro nejznámějšího vydavatele průvodců v anglickém jazyce (*Fodor's Travel Guides*) výměnou za poskytnutí alibi agentům jako tvůrcům těchto cestovatelských příruček. Československý emigrant maďarského původu Eugene Fodor⁷⁴ však trval na tom, že „nikdy nedovolíme, aby politika byla propašována do knih“; a do

73 Toto riziko podnítilo vydavatele průvodce Moskvou z roku 1956, aby do knihy vložil samostatnou (odnímatelnou) přílohu s informacemi, které by pravděpodobně vyvolaly nelibost sovětských úřadů. (*Moscow: First Comprehensive Historical and Tourist Guide Book to the Holy City of Russians; with Detailed Enumeration of Historical and Religions Treasures in 14 Suggested Excursions*. Frankfurt am Main, Possev-Verlag 1956.)

74 Eugen Fodor (1905–1991) se narodil v roce 1905 v uherském městě Léva, po rozpadu Rakousko-uherské monarchie Levice. Studoval politickou ekonomii v Praze, Grenoblu a Hamburku. Působil jako tlumočnick pro francouzskou námořní společnost a zároveň psal do francouzských a maďarských novin články o exotických místech a přístavech, které navštívil. Láska k dobrodružství i k psanému slovu mu poté zajistila místo korespondenta a editora v Praze (1930–1933) a v Londýně (1934–1938). Jeho první kniha, *1936 – On the Continent*, se stala v Evropě a ve Spojených státech bestsellerem. Na počátku druhé světové války se dostal do Spojených států, kde v roce 1942 přijal občanství a následně pět let sloužil v americké armádě, u armádní rozvědky CIC; v květnu 1945 byl i v Praze. V roce 1949 se usadil v Paříži, kde založil edici moderních průvodců cestovatele – *Fodor's Modern Guides*. Svoji společnost prodal v roce 1968. (Eugene Fodor, american writer. In: *Encyclopaedia Britannica*, [online] [2017-08-11], <https://www.britannica.com/biography/Eugene-Fodor>.)

dával, že má natolik dobré vztahy s příbuznými za železnou oponou, aby se vyhnul zbytečným provokacím.⁷⁵

Autorka knihy *Turen går til Tjekkosllovakiet* (Cesta vede do Československa) byla v podobné situaci. Milena Poulsenová se narodila v roce 1916 v Čechách, provdala se za Dána a v roce 1939 získala dánské občanství. Její rodina zůstala v Československu; po smrti otce, v roce 1947, byla Poulsenová vystavena patnáctileté tahanici s československými úřady o dědictví. Když nakonec svůj podíl získala, úřady ho odmítly vyměnit za valuty, takže Poulsenová byla donucena celou sumu utratit v Československu. O tom, jak své dědictví využila, není nic známo.⁷⁶ Je však velmi pravděpodobné, že alespoň část finančních prostředků pocházejících z Československa, pomohla Poulsenové připravit rukopis průvodce této země.⁷⁷ Je také možné, že protahovaný spor Mileny Poulsenové s československým státem v Dánsku k jejímu rukopisu přilákal zvláštní pozornost. Závěrečný text knihy čtenář informuje, že „rukopis kontrolovala [gennemset] pobočka československé státní cestovní agentury“ v Kodani.⁷⁸ Dánská formulace je však nejednoznačná. Interpretace sice naznačuje, že text byl ověřen z hlediska faktografického; podezíravý čtenář by z toho však mohl také vyvodit, že bylo „upraveno“ více než jen faktické chyby – tak, aby bylo zajištěno, že se průvodce neodchýlí od stranické linie popisu zajímavostí Československa a jeho nedávné historie.

Východoevropské úřady se podílely také na tvorbě švédského průvodce *Turen går till* do Maďarska z roku 1968. Jeho krátký text v závěru otevřeně přiznával, že kniha byla „zkontrolována a schválena leteckou a turistickou agenturou maďarského státu“.⁷⁹ Taková prohlá-

75 Seymour M. Hersh: Hunt Tells of Early Work for a C.I.A. Domestic Unit. In: *New York Times* (31. 12. 1974); John M. Crewdson: C.I.A. Established Many Links To Journalists in U.S. and Abroad. In: *New York Times* (27. 12. 1977).

76 Rigsarkivet [Dánský národní archiv], fond Udenrigsministeriet [Ministerstvo zahraničních věcí], Gruppeordnede sager [soubory uspořádané podle skupin], 73 Tjek 13/56. Různá korespondence z let 1950 a 1963.

77 První splátka 8000 Kčs jí byla zaslána na účet v roce 1957. Podle ceníku z roku 1962, uveřejněném v průvodci od této autorky, byla taková částka dost vysoká na to, aby si Poulsenová mohla dovolit strávit více než 150 nocí v luxusním hotelovém pokoji. (Milena Poulsen: *Tjekkosllovakiet*, s. 9.)

78 Tamtéž, s. 2.

79 Christian Burian: *Turen går till Ungern* [Cesta vede do Maďarska]. *Gebers resehandböcker*. Stockholm, Geber 1968, s. 2. Německý originál, respektive jeho třetí vydání z roku 1969, nejstarší, které se mi podařilo vysledovat, vyjadřoval poděkování za kontrolu [Durchsicht] rukopisu maďarské státní cestovní kanceláři v Budapešti

šení dávají informacím v knize jistou autoritu. Avšak kritického čtenáře či čtenářku upozorní, že kniha není dílem nezávislého autora a že při její přípravě bylo nutné dělat určité kompromisy. Ve třech následujících edicích knih Mileny Poulsenové byl zachován krátký text v závěru s informací o kontrole knihy kodaňskou pobočkou Čedoku; tato poznámka zmizela v páté edici vydané v roce 1977. A konečně vydání sedmé z roku 1984 obsahovalo tradičně formulovaný výraz poděkování Čedoku.⁸⁰ Když jsem procházel další průvodce východní Evropou psané anglicky, holandsky či německy, podobné náznaky potenciální (auto)-cenzury jsem nenašel. Žádná z publikací vydaných západními vydavatelskými domy nenese zjevnou známku redakčních ústupků, ačkoli obzvláště starší texty někdy až nápadně mlčí o politice a historii.⁸¹ Je evidentní, že cestovatelské příručky připravované cestovními kanceláři z Východu či jejich spřátelenými organizacemi ze Západu představovaly věci ve velmi odlišném světě.

Nejjednodušším způsobem, jak se vyhnout konfliktu, bylo zcela obejít kontroverzní témata, což byla strategie typická zejména pro první poválečné edice. Například dvě mainstreamové švédské cestovatelské příručky vydané na konci padesátých let o Španělsku a Řecku se ani slovem nezmiňovaly o traumatizující historii těchto míst ve dvacátém století – občanské válce, politických perzekucích a autoritářské vládě.⁸² To samé platí pro průvodce Jugoslávií, který vyšel v roce 1954 v západním Německu.⁸³ Ačkoli poválečná historie a politika byly v „západních“ průvodcích východní Evropou zcela vynechány jen zřídka, obecně se autoři snažili konfliktům také vyhýbat. Například první Nagelův *Průvodce Československem*, který se v roce 1959 objevil v anglické, francouzské a německé edici, vysvětloval, že po roce 1945 „se rány způsobené druhou světovou válkou a okupací

Ibusz, pobočce Ibusz ve Frankfurtu a Dr. Peterovi Selleimu v Ibusz Vídeň. (Christian Burian: *Ungarn. Polyglott-Reiseführer*, 3. vydání. Cologne, Polyglott-Verlag [1966] 1969.)

- 80 Na konci osmdesátých let Čedok na autory údajně nevyvíjel žádný tlak. (Rozhovor s Lone Krog, spoluautorem průvodce *Turen går til Tjekkosllovakiet*, /København, Politiken 1989/, vedl Sune Bechmann Pedersen, Thy, Dánsko, 2. 4. 2016.)
- 81 Zkoumané tištěné příručky byly vydány mezi roky 1957 až 1989 v řadách Allert de Lange, Anders Reisen, ANWB, Blue Guide, Fodor, Frommer, Nagel, Polyglott, a Your Guide to, společně s tucty samostatných průvodců.
- 82 Bengt Uddenberg: *Spanien: Med route genom Portugal* [Španělsko: cestou z Portugalska]. M:s resenysckel. Stockholm, Ehlin 1958; Natan Valmin: *Att resa i Grekland* [Cestovat do Řecka]. Stockholm, Bonnier 1957.
- 83 *Jugoslawien. Kurt Schroeders Reiseführer*. Bonn, Kurt Schroeder 1954.

brzy zacelily, Československo znovu vystavělo svůj průmysl, který se stal jeho značkou na konci devatenáctého století, a země se tak opět řadí mezi vysoce industrializované státy“.⁸⁴ Tento konsenzuální přístup k poválečné historii je jen stěží překvapující, protože knihu ve skutečnosti připravil Čedok a tým autorů z Československa.

Stále se však přístup zvolený vydavateli tištěných příruček v jednotlivých publikacích lišil. Nagelův průvodce po Maďarsku (1958), který sestavil francouzsko-německý novinář, upřímně připouštěl „četné politické zločiny a závažné chyby“ spáchané po roce 1949.⁸⁵ Naopak *Your Guide to Hungary* (Váš průvodce po Maďarsku, 1967) a *Your Guide to Poland* (Váš průvodce po Polsku, 1966), oba od vydavatelů „západních“, obecně udržovaly stranickou linii, aniž by to připouštěly.⁸⁶ Naproti tomu *Your Guide to Bulgaria* (Váš průvodce po Bulharsku, 1964) se upřímně snažil vyhýbat sporům prostřednictvím těchto úvodních poznámek: „Za prvé, zapomeňte na politiku. Mluvíme s vámi jako s liberálem – jako kamarád cestovatel, ne v žádném jiném smyslu.“⁸⁷

Jednou z nejspornějších částí cestovatelských příruček pro východní Evropu byla historie převzetí vlády komunistickými stranami v těchto zemích. Ve snaze legitimizovat své uchvácení moci byly jednotlivé strany v přetváření bezprostředních poválečných událostí vždy neústupné. Naproti tomu cestovatelské příručky ze Západu v padesátých a šedesátých letech často představovaly úspěch komunistů jako *deus ex machina*. Od poloviny šedesátých let se některé edice stávaly vůči nedávné minulosti a skutečnému stavu věcí v zemích pod komunistickou nadvládou otevřenějšími; zároveň však zdůrazňovaly, že toto by nemělo odradit turisty a turistky ze Západu před cestou do těchto míst.

Výčet důvodů k návštěvě komunistické Evropy předkládaný v cestovatelských příručkách jen zřídkakdy obsahoval poválečnou historii a politiku. Pouze v průvodcích Berlínem byl kontext studené války

84 Jiří Chyský a kol.: *Czechoslovakia. The Nagel Travel Guide Series*. Geneva, Nagel Publishers 1959, s. 14.

85 Thomas Schreiber – Lynton Hudson: *Hungary. The Nagel Travel Guide Series*, 2. vydání. Geneva, Nagel Publishers [1958] 1964, s. 10.

86 Ted Appleton: *Poland. Your Guide to* [Váš průvodce po Polsku]. London, Alvin Redman 1966; Alan Ryalls: *Hungary. Your Guide to* [Váš průvodce po Maďarsku]. London, Alvin Redman 1967.

87 Harold Rose: *Bulgaria. Your Guide to* [Váš průvodce po Bulharsku]. London, Alvin Redman 1964, s. 15.

prezentován jako atrakce, která si zaslouží, aby sem lidé jeli na dovolenou. Například kniha z roku 1973 vybízela návštěvníky, aby se podívali na obě strany Berlínské zdi a navštívili i místa známá svou rolí ve studené válce.⁸⁸ Velmi málo publikací však podněcovalo „temnou turistiku“ na místa studenoválečného konfliktu. Tento druh cestování odstartoval až poté, co se konflikt v roce 1989 utišil.⁸⁹

Atrakce vyzdvihovaly v turistických příručkách po východní Evropě ukazovaly značnou historickou kontinuitu turistického průmyslu. Turistické zajímavosti inzerované v průvodcích byly do značné míry shodné s památkami doby buržoazního cestovního ruchu 19. století – hrady, zámky, kostely, stará města a krajinné scenérie. Například Československo bylo v šedesátých a sedmdesátých letech popisováno jako dosud nedotčená alternativa k populárnějším destinacím své doby – Španělsku, Itálii a Řecku. Prostřednictvím této dichotomie se knihy opíraly o důvěrně známý pocit autentičnosti. Zároveň však čtenářům a čtenářkám zaručovaly, že je normální a bezpečné cestovat do země za tzv. železnou oponou. A tuto skutečnost často doplňovaly odkazem na značný počet turistů a turistek, kteří taková místa již navštívili. Příkladem může být švédský průvodce po Československu z roku 1968, který své čtenáře a čtenářky informoval o výrazném růstu počtu návštěvníků této země: uváděl, že v roce 1966 cestovalo do Československa 16 000 Švédů a v roce následujícím vzrostl počet turistů a turistek na 23 000; k tomu dodával, že návštěvnost z dalších západních zemí se v roce 1967 také dramaticky zvýšila.⁹⁰ Milena Poulsenová ujišťovala své čtenáře a čtenářky, že českoslovenští celníci byli velice milí a zvyklí na turisty, švédský průvodce Československem z roku

88 Gert Hammerby: *Turen går till Berlin* [Cesta vede do Berlína]. *Gebers resehandböcker*. Stockholm, Geber 1973, s. 3–5. O Berlín jako místě turismu studené války: Michelle A. Standley: *From Bulwark of Freedom to Cosmopolitan Cocktails: The Cold War, Mass Tourism and the Marketing of West Berlin as a Tourist Destination*. In: Tobias Hochscherf – Christoph Laucht – Andrew Plowman (edd.): *Divided, but Not Disconnected: German Experiences of the Cold War*. New York, Berghahn 2010, s. 105–118. Dalším vzácným příkladem ze švédského materiálu, jenž naráží na studenou válku, je leták cestovního družstva Reso z roku 1952, který inzeruje Jugoslávii jako „zemi vedle železné opony“. (*Lunds universitetsbibliotek* [Univerzitní knihovna Lundska univerzita]. *Reso ordnar allt – även gratisresan till Jugoslavien – landet intill järnriddån 1952–1953*).

89 O „temném“ cestovním ruchu a studené válce: David Lowe – Tony Joel: *Remembering the Cold War: Global Contests and National Stories*. London, Routledge 2013.

90 Ulf Widegren: *Prag, Brno, Bratislava: En reseguide* [Praha, Brno, Bratislava: Průvodce]. Sesam. Stockholm, Aldus/Bonnier 1968, s. 4.

1972 sliboval, že turisté ze severu zde budou obzvláště vřele přijati.⁹¹ Ve švédském průvodci cestovatele po východním Německu, který byl dokončen v květnu 1989, se čtenáři a čtenářky dozvěděli, že země východní Evropy nabízí cestovatelům „opravdové“ či „nefalšované“ zážitky. Dalším impulzem k cestě pak mělo být konstatování, že do východního Německa již každoročně cestuje 50 000 Švédů.⁹²

Jakmile byl turistům oficiálně povolen vstup do Československa, začal Čedok oslovovat potenciální zákazníky napříč politickým spektrem. Na konci padesátých a na začátku šedesátých let tato československá státní cestovní kancelář uveřejňovala své inzeráty v předních dánských konzervativních denících *Berlingske Tidende* a *Jyllands-Posten*. Poté, co Vládní výbor pro cestovní ruch v Československu doporučil získat větší podíl z 1,2 milionu skandinávských turistů a turistek směřujících každý rok na jih, objevovalo se v roce 1966 druhé vydání *Turen går til Tjekkoslaviet* (Cesta vede do Československa) ve zvláštní verzi pro členy motoristického klubu Touring Club de Denmark (FDM) – velké zájmové organizace zastupující dánské majitele automobilů.⁹³ Na stránkách samostatně vložené přílohy k tomuto průvodci se řidičům doporučovalo, aby „pro změnu“ cestovali přes východní Německo a Československo, a to nejen při cestě na Balkán, ale také do Rakouska, severní Itálie a severní Jugoslávie. Uvádělo se, že hlavní předností této trasy je „množství atrakcí, malebná města a hrady, často velkolepá krajina“.⁹⁴

V polovině šedesátých let se rodinná dovolená automobilem do jižní Evropy stala tak běžnou, že průvodcovské knihy mohly apelovat na touhu zkušeného cestovatele po nových zážitcích, mimo dosavadní trasu. Příručky se však pečlivě vyhýbaly tomu, aby uvedly, proč právě východní Německo a Československo patří do oblasti mimo tuto

91 Helge Kristensen: *Tjekkoslavien* [Československo]. Semester. Stockholm, Generalstabens litografiska anstalt 1972, s. 39–51; Milena Poulsen: *Tjekkoslaviet*, s. 9.

92 Ulf Schenkmanis: *Se Östtyskland! En reseguide* [Navštivte východní Německo!: Průvodce cestovatele]. Resenärrerna. Stockholm, Carlsson 1989, s. 7–9.

93 Riksarkivet [Švédský národní archiv], I7. Ec, Memorandum, 25. 10. 1965. Není zřejmé, zda tato speciální publikace byla subvencována československými orgány.

94 Milena Poulsen: *Tjekkoslaviet* [Československo]. *Turen går til*, 2. vydání. København, Politiken 1966, nestránkovaná vkládaná příloha.

Zároveň se objevovala snaha čs. autorit přilákat automobilisty ze Skandinávie, na velmi levnou dovolenou, zejména po první ropné krizi. (Nejen cesty na Jih povedou Československem. In: *Československé pohostinství a cestovní ruch*, roč. 20, č. 5 /1974/, s. 102.)

Obrázek 4: Inzerát z dánské-
ho konzervativního deníku
Jyllands-Posten z 22. 6. 1958:
Cestujte do Československa!
Navštivte Prahu – srdce Evropy
(autorský kolektiv tímto děkuje
společnosti Čedok za udělení
souhlasu se zveřejněním
inzerátu).

„vyšlapanou cestu“. Taková lingvistická cvičení byla v šedesátých a sedmdesátých letech ve skandinávských turistických příručkách a inzerátech běžná. Ve Švédsku byl například zájezd pořádaný cestovním družstvem Reso do „pěti zemí východního bloku“ prezentován jako „nová a zajímavá cesta s trasou připravenou se zvláštním zaměřením na ty, kteří cestují napříč západní Evropou našimi autobusy a chtějí vidět část Evropy, jež byla dříve – z různých důvodů – hůře dosažitelná“.⁹⁵ Zůstávalo na klientech, aby si připomněli různé důvody předchozí izolace východní Evropy. Cestovní družstvo Reso bylo v daném ohledu jednoznačně proti tomu zaujmout konkrétní postoj, a rozhodlo se upřednostnit nepřesné, mlhavé formulace. Uvedené příklady slouží jako další ilustrace pokusu vyvažování autentického a nezkaženého na straně jedné a uklidňujících poznámek o „normálním“ postavení západních turistů ve východoevropských zemích na straně druhé. Tyto destinace již nebyly obtížně dosažitelné; a například zvláštní předmluva speciálního vydání magazínu pro motoristy z Touring Club de Denmark zdůrazňovala důležitost včasné rezervace, protože chatky jsou oblíbené a rychle vyprodané.⁹⁶

95 Lunds universitetsbibliotek [Univerzitní knihovna Lundská univerzita]. Reso Göteborg, Års-och Revisionsberättelse 1972, s. 2.

96 Milena Poulsen: *Tjecoslovakiet* [Československo]. Turen går til, 2. vydání. København, Politiken 1966, nestránkovaná vložka/insert/příloha.

VÝCHODNÍ EVROPA V MENTÁLNÍCH MAPÁCH

I přes snahy Intouristu, Čedoku a jejich východoevropských kolegů se země za tzv. železnou oponou nikdy nestaly magnetem pro skandinávský cestovní ruch. Žádná z východoevropských zemí se ve výzkumu Gallup v roce 1960 nedostala do deseti nejnavštěvovanějších zemí mezi turisty z Dánska. A co je ještě důležitější, žádná ze zemí východní Evropy nefigurovala v první desítce těch, které by respondenti a respondentky chtěli v budoucnu navštívit. Všezahrnující postoj k evropskému kontinentu jako turistické destinaci související s druhou světovou válkou a jejími bezprostředními následky znamenal přitažlivost pro cestování do Středozeří za sluncem a mořem.

Nicméně každoroční prodej dánské verze průvodce po Československu *Turen går til Tjekkosllovakiet* činil v průměru 1500–2000 výtisků, 2800 pak v roce 1989.⁹⁷ Skutečný počet dánských návštěvníků a návštěvnic Československa je obtížné zjistit; ale oficiální československá statistika uvádí číslo 7248 pro rok 1964 a 28 169 v roce 1981, což je poslední rok zahrnutý v příručce o cestovním ruchu z roku 1984.⁹⁸ Tyto údaje neodrážejí jen okolnosti mezinárodní politiky; například pokles počtu dánských návštěvníků v roce 1969, rok po srpnové invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa, činil jen 14 %, přičemž československé orgány se záhy snažily vrátit mezinárodní turistický ruch na úroveň před invazí, aby zajistily přísun tvrdé měny.⁹⁹

Léta sedmdesátá představovala desetiletí optimismu a expanze „západního“ cestovního ruchu ve východní Evropě. Předmluva vydavatele Fodorova průvodce Maďarskem z roku 1972 s nadšením uváděla, že „naše důvěra ve světlou budoucnost cestovního ruchu do Maďarska se zdá být oprávněná, jelikož první dvě vydání této knihy byla vyprodána s naprosto nečekanou rychlostí“.¹⁰⁰ Vydavatelská předmluva Fodorova průvodce po Československu z roku 1975 byla podobně nadšená:

97 Údaje o prodeji byly v knihách uváděny až do roku 1984. Další informace jsou ze soukromého archivu Lone Kroga a Erlinga Nedergårda.

98 Antonín Franke: *Rukověť cestovního ruchu*. Praha, Merkur 1984, s. 390.

99 Rigsarkivet [Dánský národní archiv], fond Udenrigsministeriet [Ministerstvo zahraničních věcí], Gruppeordnede sager [soubory uspořádané podle skupin], 36 Tjek 1. Zpráva Dánského velvyslanectví v Praze. 22. 10. 1969.

100 *Hungary*. London, Hodder and Stoughton 1972, s. 5.

V uplynulých několika letech došlo k ohromujícímu vývoji v materiálních attributech československého cestovního ruchu a navzdory nepříznivým zprávám přicházejícím z této země se sem turisté doslova valí.¹⁰¹

V roce 1972 se v předmluvě k tištěnému průvodci Maďarskem čtenářům a čtenářkám správně připomínalo, že tato kdysi populární destinace své postavení turistického cíle po druhé světové válce ztratila. Místo toho, aby autor popisoval zemi jako „neprozkoumanou“, rozhodl se umístit Maďarsko do širšího kontextu evropského cestovního ruchu.¹⁰² Ve spojení se současnou politickou situací se také uvádělo, že s návštěvníky ze Západu „se bude zacházet se zvláštním zřetelem, protože na dosah svých hostitelů přinášejí svět, který je předmětem velké závisti“.¹⁰³ Jinými slovy, tento text vyvažoval dobový kontext studené války s delší tradicí zahraničního cestovního ruchu v Maďarsku a vyhýbal se zjevné exotizaci patrné v pozdějších tištěných průvodcích vydávaných v anglickém jazyce.

Švédská příručka cestovatele pro Maďarsko z roku 1986 zdůrazňovala, že země nabízí „neporušený koberec *asfaltových* silnic“, že dokonce „i ty nejmenší silnice mezi nejbzdálenějšími místy jsou pokryty asfaltem“. Ačkoli tato skutečnost nepochybně učinila automobilovou turistiku pohodlnější, autor si nemohl pomoci, aby si nestěžoval, že se tak zmenšil pocit „originálnosti a opravdovosti“.¹⁰⁴ Další důkaz, že návštěvy komunistické Evropy jsou normální, přišel v roce 1985, kdy program švédské televize pro motoristy Trafikmagasinet obsahoval i dvacetiminutovou reportáž o východním Německu, se zvláštním zaměřením na zdejší silniční síť, vybavenost služeb a přátelskost vůči švédským turistům.¹⁰⁵

V roce 1987 Frommerův průvodce po východní Evropě popisoval, že v Americe je tato část světa vnímána jako „nejasně definovaná oblast někde východně od Paříže, severně od Řecka a jižně od Švédska“.¹⁰⁶ A značný počet Skandinávců takto neostrý pohled na východní Evropu nepochybně sdílel. Ale jak tato kapitola ukázala, země za tzv. že-

101 *Czechoslovakia 1975*. London, Hodder and Stoughton 1975, s. 5.

102 *Hungary*, s. 1.

103 Tamtéž.

104 Ulf Schenkmanis: *Se Ungern!: En reseguide* [Navštivte Maďarsko!: Průvodce cestovatele]. Stockholm, Carlsson 1986, s. 42, kurzíva v originále.

105 Trafikmagasinet besöker DDR 1985 – Das Verkehrsmagazin im SVT besuch die DDR, [online] [2017-07-30], <https://www.youtube.com/watch?v=SpQxb4NHH4c>.

106 Morris H. Hadley – Adam Tanner: *Frommer's Eastern Europe*, s. 1.

leznou oponou se v průběhu druhé půle studené války staly stálicemi skandinávského průmyslu cestovního ruchu. Inzeráty, tištěné průvodce nebo novinové články nekonstruovaly dovolenou v těchto zemích jako něco mimořádného. Naopak propagovaly konkrétní obrazy východoevropských států jako něco, co stojí za to zvolit si za svůj prázdninový cíl. Současně země východní Evropy využívaly své kulturní dědictví, krajinné scenérie a mírnější klima k tomu, aby urvaly svůj díl rostoucího mezinárodního průmyslu cestovního ruchu. Jejich přitažlivost nepramenila jen z těžko postižitelného obrazu komunistického ráje, který mohli návštěvníci a návštěvnice vidět, ale také z levného luxusu, relativně dobré dopravní dostupnosti, moderních přímořských letovisek a pevně zavedených předválečných destinací, které měly pro širší kruhy turistů a turistek ze Západu svůj půvab.

PROMĚNY POLITIKY CESTOVÁNÍ A CESTOVNÍHO RUCHU V ČESKOSLOVENSKU 1945 AŽ 1989: POLITICKÉ A NÁRODOHOSPODÁŘSKÉ ASPEKTY

Pavel Mücke

*Hej, páni konšelé, vyslyšte nevinný přání!
Hej, páni konšelé, já bych chtěl na zemi ráj!¹*

*Cívíme lačně na měďáky, my – Gottwaldovi vnuci.
A nadáváme na měšťáky, tvoříce – Revoluci.²*

Ukázky ze dvou písňových textů v podtitulu této kapitoly se snaží přivést čtenáře a čtenářky ke dvěma klíčovým aspektům, které v minulosti zásadně (spolu)formovaly sféru cestování a cestovního ruchu: k politice a k národnímu hospodářství. Podobně jako jiné oblasti života společnosti, i sféra cestování a cestovního ruchu byla v mnoha ohledech nejen záležitostí ekonomickou, ale také „věcí veřejnou“, a proto se stávala objektem zájmu i aktivním spolutvůrcem politického dění. Jak je zřejmé již na první pohled, za spletitým a mnohvrstevnatým procesem, jako je cestování a cestovní ruch, který se odehrával v určitém geografickém, geopolitickém, ideovém a sociálně-kulturním rámci, nestály nějaké amorfnní struktury či anonymní jednotlivci, ale konkrétní instituce a lidé nesoucí svůj podíl na tom, kam se celá sféra ubírala.³ Cílem tohoto pojednání je vysledovat a ve stručnosti reflek-

1 Píseň Hej, páni konšelé, hudba Jaromír Klempíř, text Ladislav Štáidl, zpěv Karel Gott, 1969.

2 Píseň Pasážová revolta, hudba, text, zpěv Karel Kryl, 1969.

3 Na socio-kulturní rozměry dobového dění se snaží upozornit ukázka z druhého písňového textu, který je skutečným písňovým protestem; pochází z autorské dílny legendárního písničkáře a básníka, ale i novináře Karla Kryla. Ten byl po celý život (jako lidsky velmi složitá osobnost) nesmlouvavým kritikem nešvarů všech režimů, jejichž se stal svědkem. V citované písni zcela otevřeně vyjadřuje svůj odpor nejen

tovat nejvýznačnější politické a (makro)ekonomické aspekty, jež promlouvaly do života cestovní sféry, a zároveň poodhalit dobová spojení či rozpory mezi různými strategiemi vládnutí v éře tzv. státního socialismu v Československu.

V textu nastíněná historická chronologie politických a hospodářských dějin cestování a cestovního ruchu je vytvořena na základě shrnutí dosavadní literatury a prostudovaných pramenů, má provizorní charakter a představuje spíše pomyslnou „hozenou rukavici“ pro další nástupce a nástupkyně v tomto bádání, aby ji buď zpřesnili, či zcela zavrhlí a představili svou vlastní. Někdy možná až provokativní volbou dat z různých oblastí jsem se snažil upozornit na mnohovrstevnatost a komplexnost dění ve sféře cestování a cestovního ruchu a zároveň zdůraznit její souvislost (ale nikoli závislost!) s „během minulého dění“ a s periodizací „velkých“ dějin politických a celospolečenských. V periodizaci a charakteristice jednotlivých období kladu důraz především na propojenost dílčích etap, které mezi sebou nejsou uzavřeny, ale spíše se překrývají. Před vlastním líčením dobových peripetií se však sluší říci pár slov o těch, kteří celé sféře dávali svou tvář, a to nejen symbolicky „z pozadí“, ale často i ve skutečnosti navenek.

AKTÉŘI A INSTITUCE ANEB KDO (SPOLU)UTVÁŘEL POLITIKY CESTOVÁNÍ A CESTOVNÍHO RUCHU?

Ve výčtu bytostně politických aktérů by první zmínka měla patřit aktérům z řad politických stran, které v rámci systému vlády Národní fronty éry tzv. třetí republiky mezi lety 1945 až 1948 hráli klíčovou úlohu: Komunistická strana Československa (KSČ), Československá strana národně socialistická, Československá sociální demokracie, Československá strana lidová, Demokratická strana (DS) a Komunistická

vůči falešnému revolucionářství a posléze faktické rezignaci mladé generace v čase nastupující tzv. normalizace v Československu, ale kritickým ostnem se dotýká i přejímání kvazi-autentického životního stylu à la západní hippies a zároveň podléhání svodům a nástrahám konzumního způsobu života. Ten se – viděno z historické retrospektivy – od konce padesátých let v poměrech tuzemské společnosti stával stále více zdomácněným, se všemi klady i zápory, jež s sebou přinášel. Blíže například: Martin Franc – Jiří Knapík: „Na člověka najíždíme další čtvrtletí“: volný čas v českých zemích v letech 1948–1956. In: *Soudobé dějiny*, roč. 17, č. 4 (2010), s. 613–640; Martin Franc – Jiří Knapík: *Volný čas v českých zemích 1957–1967*. Praha, Academia 2013.

strana Slovenska (KSS).⁴ Opominout nelze ani úlohu „nestranických“ aktérů jmenovaných do funkcí nominálně, bez politické příslušnosti, tudíž teoreticky nepodléhajících stranickým direktivám. Do voleb v roce 1946 se jednalo o ministerstvo dopravy, až do února 1948 o ministerstvo národní obrany a do března téhož roku také o ministerstvo zahraničních věcí.⁵

Zatímco do „vítězného“ února 1948 je možné označit spolupráci zástupců stran ve vládě a v zákonodárných sborech, ale potažmo i na regionální a místní úrovni za koaliční, poté se jednoznačným hegemonelem a hlavním (spolu)tvůrcem politik až do pádu tzv. státního socialismu v roce 1989 stala KSČ, především její výkonné kolektivní orgány v čele s Ústředním výborem Komunistické strany Československa. Hlavní úlohu sehrávalo jeho Předsednictvo/Politické byro a Sekretariát ÚV KSČ, případně jednotlivé specializované komise a výbory této řídicí složky komunistického aparátu, například Národohospodářská komise a posléze Hospodářská rada.⁶ Vyjmenovávat desítky jmen všech členů komunistických grémií nemá valný smysl, zmínil bych však některé postavy typologicky relevantní pro líčení peripetii politik cestování a cestovního ruchu.

-
- 4 V souvislosti s pojednávaným tématem vynikli jako nekomunističtí ministři zejména Ivan Pietor (1904–1977), Ján Lichner (1897–1979) a mezi lety 1945–1946 též Vavro Šrobár (1867–1950) zastávající za slovenskou Demokratickou stranu ministerské posty spojené s dopravou, financemi, vnitřním nebo zahraničním obchodem; z národních socialistů je možné jmenovat Huberta Ripku (1895–1958) pověřeného řízením resortu zahraničního obchodu a ze strany lidové Adolfa Procházkou (1900–1970), jenž stál v čele ministerstva zdravotnictví. Z řad komunistů, ať již KSČ či KSS, velmi význačná úloha připadla Václavu Noskovi (1892–1955) v čele ministerstva vnitra a Václavu Kopeckému (1897–1961) na postu ministra informací. Po získání mandátu pro vedení resortu vnitřního obchodu se v jeho čele postupně vystřídali Antonín Zmrhal (1882–1954) a Alexej Čepička (1910–1990), jinak nejmladší ministr své doby. Pomyslnou výkonnou „pravou rukou“ Jana Masaryka v resortu zahraničí byl také člen KSČ, státní tajemník ministerstva, Vladimír Clementis (1902–1952).
- 5 V čele ministerstva dopravy stál do června 1946 generál Antonín Hasal (1883–1960), který se poté stal přednostou vojenské kanceláře prezidenta republiky; dále se jednalo o ministra obrany Ludvíka Svobodu (1895–1979) a konečně o velmi svéráznou osobnost syna „prezidenta-osvoboditele“ Tomáše G. Masaryka, Jana Masaryka (1886–1948), který zastával až do své záhadné smrti post ministra zahraničí.
- 6 V ekonomických grémiích KSČ měl významné slovo zástupce generálního tajemníka KSČ Rudolfa Slánského (1901–1952), dlouholetý funkcionář v oblasti družstevnictví a zaměstnaneckých odborů Josef Frank (1909–1952) nebo hospodářští experti strany Ludvík Frejka (1904–1952) či Eugen Löbl (1907–1987).

Hlavní slovo měl při jednáních nejvyšších orgánů KSČ především první (respektive generální) tajemník, případně prominentní členové Předsednictva/Politického byra. Spíše laickým zájmem o danou problematiku prosluli ve čtyřicátých a padesátých letech zejména zeť předsedy KSČ a „prvního dělnického prezidenta“ Klementa Gottwalda, šedá eminence vedení KSČ i čs. vlády Alexej Čepička a dále vášnivý milovník odborových rekreací, prezident republiky a člen politbyra Antonín Zápotocký (1884–1957). Personálním „překlenovatelem“ padesátých a šedesátých let se stal první tajemník a posléze prezident Antonín Novotný (1904–1975), který taktéž ve své době velmi bedlivě sledoval problematiku cestování a cestovního ruchu, zejména její ekonomické aspekty.

Dalšími dlouholetými členy nejužšího komunistického vedení, kteří se sice drželi spíše „ve stínu moci“, ovšem příležitostně se angažovali v diskusích o směřování celé sféry, byli Zdeněk Fierlinger (1891–1976) a Jaromír Dolanský (1895–1973). V časech tzv. normalizace se v otázkách cestovního ruchu v řadě ohledů velmi pragmaticky angažoval člen politbyra a zároveň předseda federální vlády Lubomír Štrougal (* 1924) a jeho slovenský kolega Peter Colotka (* 1925).⁷

Volené orgány a jejich funkcionáři se jen těžko mohli obejít bez pomoci a každodenní opory stranického aparátu a jeho pracovníků a pracovníc. V případě aparátu ÚV KSČ agenda cestování a cestovního ruchu neměla po celou dobu stálé určení; nicméně u problematiky přeshraničního styku se k ní v padesátých a šedesátých letech často vyjadřovalo zejména mezinárodní oddělení, v sedmdesátých a osmdesátých letech pak oddělení mezinárodní politiky; u otázek bezpečnostních se o stanovisko žádalo mocné oddělení státní administrativy, kam bezpečnostní složky spadaly. Když se projednávala problematika rekreační péče nebo místního rozvoje, jen těžko bylo možné opominout názor pracovníků oddělení společenských organizací a národních výborů, podobně jako při řešení koncepčních a hospodářských otázek

7 Z méně známých a viditelných komunistických funkcionářů centrální úrovně, kteří po část své kariéry dostali do vlnu péči o agendu cestování a cestovního ruchu a přitom nezastávali posty ve státní exekutivě, je možné jmenovat blízkého spolupracovníka Antonína Novotného, Vladimíra Kouckého (1920–1979) nebo jednoho z mála vrcholných funkcionářů německého původu, Bruno Köhlera (1900–1989). Vzhledem k tomu, že většina členů mocenské špičky ve své osobě kumulovala také výkon státních funkcí, v období tzv. normalizace za ryze „stranického“ aktéra aktivního při tvorbě politik cestování a cestovního ruchu platil fakticky jen „druhý muž strany“ po Gustávu Husákovi (1913–1991), Vasil Biľak (1917–2014).

rozvoje cestovního ruchu, kdy se nezřídka žádalo stanovisko oddělení ekonomického, případně pak některého z oddělení „resortních“ – například lehkého průmyslu a životní úrovně, kam byla agenda cestovního ruchu „přidělena“ na konci padesátých a zejména v šedesátých letech. Pokud se jednalo o problematiku trávení volného času a rekreační péči samotných komunistických funkcionářů a příslušníků centrálního aparátu, roli zprostředkovatele i výkonného orgánu hrála Hospodářská správa ÚV KSČ.⁸

Jak je známo i z jiných oblastí, ve snaze o ovládnutí a řízení různých sfér života společnosti po roce 1948, jak volení funkcionáři, tak stranický aparát byli také jedním z hlavních „implementátorů“ ideových direktiv i praktických požadavků přicházejících ze „sprátelené ciziny“, tj. především z Moskvy. Je ovšem nutné dodat, že ačkoli měli komunističtí představitelé obecně po „stranické linii“ na domácí scéně hlavní slovo, jejich dominance nemusela být ve výsledku nutně absolutní.⁹

Také proto zainteresovaní odborníci uvádí, že se zejména po roce 1948 s nástupem komunistů k moci významně proměnila dosavadní dělba moci ve státě, což bylo patrné hlavně v exekutivě. Kupříkladu z československé vlády jako z vrcholného kolektivního orgánu svrchované moci se stával spíše prostý vykonavatel plánů a úkolů přicházejících od komunistických orgánů, případně její dosavadní role fakticky připadala užšímu orgánu v podobě vládního předsednictva.¹⁰

8 Z představitelů centrálního komunistického aparátu, již byli často podepsáni pod žádaná stanoviska, je kupříkladu možné jmenovat šéfkou kádrového a posléze mezinárodního oddělení Annu Baramovou, jinak komunistku s bulharskými kořeny a manželku tajemníka ÚV KSČ Bruno Köhlera, nebo šéfa Hospodářské správy novotnovské éry Antonína Faltyňka. Mnohdy zůstává míněni ve stanoviscích zaštitěno pouze neosobním vyjádřením „ve jménu“ toho či onoho oddělení.

9 V exekutivě „obrozené“ Národní fronty po únoru 1948 kupříkladu poměrně dlouhou dobu zastávali posty zástupci Československé strany lidové Alois Petr (1889–1951) a posléze Antonín Pospíšil (1903–1973) v čele ministerstva dopravy. Více než zdatně jim sekundoval původně katolický duchovní a zástupce stejné politické strany Josef Plojhar (1902–1981), který se mezi lety 1948–1968 v resortu zdravotnictví stal nejdéle úřadujícím ministrem na témže postu v dějinách komunistického Československa vůbec. S jeho nástupcem Vladislavem Vlčkem (1912–1979) pak v roce 1971 skončila dlouhá etapa setrvalé přítomnosti lidoveckých politiků v čele (československého či českého) ministerstva zdravotnictví po druhé světové válce. Mezi slovenskými nekomunistickými zástupci je možné jmenovat Jána Ševčíka (1896–1965), do roku 1948 člena Demokratické strany a posléze předsedu její nástupkyně, Strany slovenskej obrody, který působil po volbách 1948 dokonce jako místopředseda vlády.

10 Karel Kaplan: Zakladatelské období komunistického režimu. In: Jiří Kocian: *Slovníková příručka k československým dějinám 1948–1989*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny

Část politické agendy formálně spadající do vládní kompetence však vůbec neřešila vláda, ale komunistické ústřední orgány a oddělení komunistického aparátu (například problematiku vnitra, bezpečnostních složek či armády).

Ačkoli tedy byla exekutivní moc (především prezident, vláda, ministerstva a státní úřady) fakticky degradována, nominálně dána pod kuratelu vedení KSČ a personálně byly tyto funkce mnohdy propojeny s nejvyšším komunistickým vedením, i nadále si protagonisté státní moci výkonné uchovali značnou autonomii, a to zejména v každodenním politickém a hospodářském „provozu“. Tomu do značné míry napomáhal rozsáhlý byrokratický aparát, který se i přes personální čistky a generační obměny stal (spolu s hospodářským vedením podniků a závodů) mlčenlivým protipólem, a v některých případech dokonce i protivníkem aparátu komunistického. Ten i přes nominální nadřízenost v praxi naopak nikdy nedosáhl takového personálního obsazení, odbornosti, kvality a v neposlední řadě ani finančního ohodnocení a společenské prestiže jako státní úřady či podniková a hospodářská správa.

Ve vnitropolitickém kontextu role státních orgánů začala s určitými výkyvy s omezeními od konce padesátých let posilovat, a to i s posilováním „vědecké složky“ a postupující expertizací politik. Ta byla reprezentovaná odborně – většinou vysokoškolsky – vzdělanými specialisty z prostředí nejen vlastních orgánů státní správy, ale také výzkumných ústavů či vysokých škol.¹¹ I přes snahu o obnovení ideologického monopolu a nadvládu stranických struktur nad státem a společností s počátkem tzv. normalizace se po roce 1969 expertizační linii politik již nikdy nepodařilo oslabit natolik, aby přestala mít na celkový chod sféry vliv, zejména od druhé poloviny sedmdesátých let začala být v této oblasti opět velmi slyšitelným hlasem a viditelným segmentem.

Na rozdíl od vlády připadla mnohem aktivnější role při výkonu moci v oblasti směřování a kontroly cestování a cestovního ruchu

AV ČR 2006, s. 1–7; Elektronické publikace. In: Ústav pro soudobé dějiny, [online] [2016-02-14], <http://www.usd.cas.cz/elektronicke-publikace/>. Přehledově z právně-historického pohledu: Jan Kuklík a kol.: *Dějiny československého práva 1945–1989*. Praha, Auditorium 2011.

11 Z expertů českého původu s prvorepublikovou praxí je možné jmenovat Josefa Charváta (1907–1975) nebo Bořivoje V. Černého (1909–1987), z příslušníků mladších generací Jiřího Kašpara (* 1922), Antonína Frankeho (* 1934), Jiřího Vystoupila (* 1951), ze Slováků například Eugena Fodora († 1946), Emila Kopšo (1935–1989), Petera Mariota (1940–2004) nebo Mariana Gúčika (* 1945).

jednotlivým institucím na úrovni ministerstev a mezi léty 1945–1960 i slovenských povereníctiev. V dlouhodobé perspektivě na poli politik cestování a cestovního ruchu neaktivněji působili zástupci ministerstva vnitřního obchodu, a to nejen díky kontinuitě správy cestovního ruchu z meziválečného a protektorátního období, ale také díky ideovému a metodickému dohledu zastávanému ve čtyřicátých letech a posléze opětovně od let šedesátých do osmdesátých. Pod jeho dohled a výkonnou správu spadala nejen oblast pohostinství jako celku, ale ve své době i hospodářské jednotky, jako například Československé hotely nebo v určitých obdobích též podniky činné v cestovním ruchu Čedok a Turista. Pod „vnitřní obchod“ patřila po dlouhá léta i část výzkumných kapacit sféry, například Výzkumný ústav obchodu, později Výzkumný ústav cestovního ruchu, pod jehož hlavičkou byl vydáván nejvýznamnější oborový tisk (například časopis *Československé pohostinství*).¹²

Mezi tradiční hráče na poli cestování a cestovního ruchu patřilo ministerstvo dopravy, které nejenže bylo hlavním tvůrcem politik v oblasti dopravy, ale také spravovalo nejvýznamnější podniky dopravního sektoru, jako byly například Československé státní dráhy (ČSD), Československá státní automobilová doprava (ČSAD) nebo Československé aerolinie (ČSA). Již od časů první republiky bylo ministerstvo dopravy spolu-akcionářem a posléze také majoritním vlastníkem největší tuzemské cestovní kanceláře, podniku Čedok, o jehož kontrolu a následně i ideové vedení ve sféře cestovního ruchu vedlo v letech čtyřicátých a v části padesátých let spor s představiteli ministerstva vnitřního obchodu.¹³ Po znárodnění léčebných zdrojů a lázeňských zařízení se mezi institucionální aktéry politik cestování a cestovního ruchu zařadilo ministerstvo zdravotnictví, po federalizaci

12 Z vůdčích postav exekutivy vnitřního obchodu lze uvést kupříkladu Antonína Zmrhala (1882–1954), prvního odvolaného ministra za KSČ v českých a slovenských dějinách, jeho nástupce Alexeje Čepičku a posléze Františka Krajčíra (1913–1986), kteří byli oba nejmladšími ministry vlád své doby. Dlouholetým ministrem a zároveň členem komunistického politbyra, působícím v šedesátých letech, byl Jindřich Uher (1911–1985). Ze slovenských povereníků mezi viditelné funkcionáře patřil Jozef Šoltész (1909–1977). Po federalizaci pak vznikla příslušná ministerstva v obou republikách, a tak jako čeští ministři byli viditelnými postavami Josef Trávníček (* 1921) či Antonín Jakubík (* 1931), na slovenské straně to byl Dezider Goga (* 1926).

13 Mezi viditelné postavy ministrů vedle již zmiňovaných lidoveckých mandantů patřili František Vlasák (1912–2005), Alois Indra nebo Vladimír Blažek (1929), všichni členové KSČ.

podobně jako vnitřní obchod „rozdvojené“ do úřadů obou republik. Do cestovní sféry představitelé zdravotnictví promlouvali nejen skrze lázeňskou problematiku, ale také díky každodenní správě lázeňských podniků a zařízení sdružených kupříkladu v Československých státních lázních a zřídlech, nebo po federalizaci v podnicích Balnea a Slovakotherma.¹⁴

Jedním z hlavních politických hráčů při projednávání pasové a vízové agendy a obecně bezpečnostních otázek bylo ministerstvo vnitra, po roce 1969 „federalizované“ do podoby ministerstva federálního a dvou ministerstev republikových. Úloha vnitra byla umocněna dohledem nad výkonem regionální a místní správy v podobě národních výborů a jim podřízených podniků, jako byly kupříkladu Restaurace a jídelny (RaJ).¹⁵ V oblasti zahraničních vztahů pak mělo co říci ministerstvo zahraničního obchodu (MZO), do jehož gesce na přelomu padesátých a šedesátých let patřila také agenda zahraničního cestovního ruchu a dohled nad podnikem Čedok.¹⁶ V oblasti tuzemské i zahraniční propagace v době své existence mezi lety 1945 až 1953 velmi aktivně vystupovalo ministerstvo informací. Nezřídko bylo žádáno o vyjádření k problematice cestování a cestovního ruchu také ministerstvo školství a osvěty, případně též ministerstvo kultury, a to zejména díky jejich zájmu na organizaci zahraničních kulturních a vědeckých styků, agendě vzdělávacích a výzkumných pobytů, případně pořádání školních zájezdů.

14 Pomínu-li působení lidoveckého matadora, pátera Plojhara, mezi výrazné postavy ministrů zdravotnictví patřil na české straně Jaroslav Prokopec (1923–1991) a na straně slovenské Emil Matejiček (1920–2013).

15 K viditelným postavám spojeným s agendou vnitra je možné řadit například prvního poválečného ministra Václava Noska (1892–1955) či jeho nástupce Rudolfa Baráka (1915–1995), později odsouzeného za kriminální činnost. Z éry federální se pak jednalo o prvního slovenského ministra vnitra federální vlády, Radko Kasku (1928–1973), který se stal ve funkci obětí letecké nehody; dále aparátčíka s intelektuálními i technokratickými sklony, Jaromíra Obzinu (1929–2003) nebo jeho nástupce Vratislava Vajnara (* 1930). Na republikové úrovni to byl dlouholetý český ministr Josef Jung (1924–2007), působící ve funkci takřka osmnáct let; na straně slovenské Egd Pepich (1923–2006), původně „proreformní“ persona, jež na Slovensku zahájila „normalizační éru“, kterou fakticky dovedl do konce Štefan Lazar (* 1924).

16 Mezi přední představitele MZO v průběhu období konce čtyřicátých a průběhu padesátých a šedesátých let patřili například Antonín Gregor (1908–1986), Richard Dvořák (* 1913), František Hamouz (1919–1985), v období tzv. normalizace pak tomuto ministerstvu dávali tvář Andrej Barčák starší (1920–1984) a Bohumil Urban (* 1934).

Ani lidová demokracie a posléze tzv. socialistická diktatura nemohla rezignovat na finanční aspekty života společnosti, a proto i nadále připadala řada rozhodovacích pravomocí ministerstvu financí. Své významné slovo uplatňovaly některé další centrální republikové úřady, například Státní banka československá nebo Státní úřad plánovací/Státní plánovací komise, faktické „ministerstvo plánování“, jež díky centrálnímu plánování z pohledu možnosti spoluutváření politik mocensky stálo nad jinými, úžeji specializovanými resorty. Také „nadvláda nad plány“ všeho druhu byla po roce 1969 předmětem federalizace a rozdělení kompetencí, jak mezi federaci, tak mezi jednotlivé republiky.¹⁷

Zvláštní kategorii státních orgánů představovaly různé výbory zřizované ke koordinaci činnosti ministerstev či zainteresovaných orgánů a aktérů. V raně poválečném období to byla například meziministerská komise pro propagaci cestovního ruchu (1945–1948), pro dohled nad oblastí sportu a turistiky Státní úřad (1949–1952) a posléze Státní výbor pro tělovýchovu a sport (1949–1956), sloučené v roce 1952 do jednoho celku. Pro sledovanou agendu byl klíčový Vládní výbor pro cestovní ruch s celostátní působností fungující mezi lety 1963–1968 nebo národní republikové výbory s podobnou působností ustavované po roce 1969.¹⁸ Obecně je možné říci, že i přes faktický přesun ústavních pravomocí a reálné moci po roce 1948 instituce vrcholné exekutivy nadále zůstávaly neopominutelným aktérem dění, buď díky své zákonodárné iniciativě, vydávání usnesení či třímáním „otěží“ každodenního výkonu správy.

17 Z osobností v čele těchto ekonomických institucí na celostátní úrovni se jednalo například o Jaromíra Dolanského, Jaroslava Kabeše (1896–1964), Júlia Ďuriše (1904–1986), Otakara Šimůnka (1908–1972), Františka Vlasáka, Václava Hůlu (1925–1983), Bohumila Suchardu (1914–2009), Svatopluka Potáče (1925–2014), Leopolda Léru (1928–2013) nebo Jaromíra Žáka (1942). V éře federace to na úrovni republikové byli kupříkladu Jaroslava Tlapák (* 1930), František Mišeje (1921–2009), Stanislav Rázl (1920–1999), Herbert Ďurkovič (1928–2007), Karol Martinka (1923–1985), Pavol Bahyl (1928–2008) nebo Zdeněk Krč (* 1936).

18 Mezi vrcholnými představiteli těchto institucí je možné jmenovat kupříkladu předsedy Státního výboru pro tělovýchovu a sport generály Ludvíka Svobodu (1895–1979) a Františka Jandu (* 1898) nebo Václava Pleskota (1921–2012). Pominu-li osobnosti příslušných ministrů stojících nominálně v čele Vládních výborů pro cestovní ruch, po mnoho let velmi viditelnou postavou a jednou z mála žen ve vrcholných funkcích byla agilní místopředsdkyně výboru, Petronela Višňovcová (* 1922).

Na nižší úrovni se aktéry dění v oblasti utváření politik cestování a cestovního ruchu stávaly orgány státní a lidové správy, konkrétně zemské (do roku 1948) či krajské (od roku 1949), okresní, městské a místní národní výbory, a to zásluhou svých referátů a posléze odborů (obchodu, dopravy) a také díky speciálně zřízovaným „občanským“ komisím pro cestovní ruch. Ve vyřizování výjezdní agendy neopominutelnou úlohu po značnou část sledovaného období hrály také krajské a posléze okresní úřadovny Sboru národní bezpečnosti, v případě mužských cestujících též orgány Okresních vojenských správ. V oblasti rekreační péče příslušníků tzv. silových složek výhradní úloha patřila Správě vojenských lázeňských a rekreačních zařízení ministerstva národní obrany, případně příslušnému rekreačnímu odboru ministerstva vnitra.

Vedle orgánů státní správy a lidosprávy se do politického a veřejného dění přirozeně zapojovaly také spolky, sdružení a zájmové organizace. I ve spolkové, „nestátní“ činnosti je zejména po roce 1948 patrný letitý sklon komunistické politiky pokud ne přímo řídit a kontrolovat, tak alespoň nepřímou činnost zájmových občanských a profesních organizací „usměrňovat“ a sledovat. Mezi oborovými institucemi, které se kontinuálně přenesly z druhoválečné éry, je třeba zmínit zejména Ústřední svaz pro cizinecký ruch (ÚSCR), napůl profesně-živnostenskou, napůl státní centrálu pro pohostinství, hotelnictví a lázeňství, do jejíž kompetence mezi lety 1945–1948 patřila řada pravomocí z oblasti cestovního ruchu.¹⁹

K neopominutelným aktérům v předúnorových, ale dílem i poúnorových časech patřila zavedená občanská, tělovýchovná, sportovní nebo mládežnická sdružení zabývající se turistikou, například Klub českých turistů, Československá obec turistická, Pohorská jednota Radhošť, Klub slovenských turistů a lyžiarů, Svaz čs. junáků-skautů či Sokol, a to včetně jejich regionálních a místních poboček. Spolky byly vzhledem ke své „ideové závadnosti“ po únoru 1948 postupně rušeny nebo transformovány a jejich majetek včleněn do organizací stávajících (do roku 1952 do Sokola) nebo nově vznikajících, spadajících pod Národní frontu – Československý svaz mládeže

19 Právě v inkriminovaných letech 1945 až 1948, než byl vyhozen v průběhu únorového „vítězství pracujícího lidu“, stál v čele Ústředního svazu pro cizinecký ruch ing. Václav M. Havel (1897–1979), známý pražský podnikatel, majitel vyhlášeného podniku Lucerna a též Teras na pražském Barrandově a otec Václava a Ivana M. Havlových.

(ČSM), po roce 1969 Socialistický svaz mládeže (SSM), Pionýrská organizace SSM, Svaz pro spolupráci s armádou (Svazarm), Československý svaz tělesné výchovy nebo Revoluční odborové hnutí (ROH).²⁰

Z pohledu institucionálního v podpoře a péči o cestovní ruch svých členů, zaměstnanců, žáků či studentů svou roli sehrávaly podniky (prostřednictvím závodních rad nebo odborových organizací) a školy všech stupňů. Zejména postavení odborů na celostátní i místní úrovni bylo díky ideové podpoře a legislativě ve sledovaném období velmi silné a patřilo k charakteristickým rysům předlistopadové doby.²¹ Na poli střetů politik cestování a cestovního ruchu existovaly zřetelné institucionální (a personální) nevráživosti a rivality mezi jednotlivými úřady, což se v praxi projevovalo průtahy v projednávání zákonných norem nebo spory o kompetence či o prozaickou kontrolu nad určitými hospodářskými jednotkami nebo majetkem.

Ačkoli se mnohdy v populárních diskusích o předlistopadové minulosti (a naštěstí čím dál méně v diskusích odborných) objevuje poukaz na pasivitu obyvatel Československa a na jejich všeobecnou podřízenost „režimu“, při detailnějším historickém studiu se situace jeví zcela jinak. Občané a občanky jako úzké formální i neformální celky (rodiny, skupiny přátel) či jednotlivci hráli také při utváření politik v tzv. státním socialismu svou neopominutelnou úlohu – jako adresáti norem a nařízení, jako cestující a aktivní účastníci cestovního ruchu, konzumenti, zlepšovatelé, pisatelé stížností či pochval a jako spolutvůrci politik „zdola“. Dokonce na přelomu čtyřicátých a v první polovině padesátých let, o nichž se nezdálo hovořit v temných barvách, nebyla tzv. socialistická diktatura „jednosměrně“ totalitní, nýbrž

20 Z klíčových postav je možné jmenovat předsedu Ústřední rady odborů a faktického šéfa ROH po většinu padesátých a první poloviny šedesátých let, Františka Zupku (1901–1976), jenž náhle zemřel v průběhu léčení v Mariánských Lázních, nebo předsedu Ústředního výboru Čs. svazu tělesné výchovy a sportu (ČSTV) z let 1963 až 1968 Miroslava Zavadila (* 1932), který zastával v letech 1987 až 1989 také post „prvního z odborářů“ a předsedy ROH. Velmi viditelnou postavou byl Antonín Himl (1933–1988), dlouholetý funkcionář prokomunistických mládežnických organizací, stojící v letech 1970 až 1972 v čele ústředního výboru obnovené mládežnické organizace SSM a posléze od roku 1973 až do své náhlé smrti v čele ÚV ČSTV.

21 O úloze odborů přehledově: Dušan Janák – Dalibor Státník: Revoluční odborové hnutí. In: Jiří Kocian: *Slovníková příručka k československým dějinám*, s. 26–31. O sociálních aspektech vzdělání: Jakub Rákosník – Igor Tomeš a kol.: *Sociální stát v Československu*. Praha, Auditorium 2013, s. 318–347.

se podle mého soudu jednalo o diktaturu mnohostranně a mnohovrstevnatě „participativní“, se značnou vnitřní dynamikou, o čemž svědčí i role aktérů v utváření politik cestování a cestovního ruchu.²²

VE VÍRU „NÁRODNÍ REVOLUCE“ (1945–1946)

Květnové povstání roku 1945, přezdívané svými současníky „národní revoluce“, se stalo prvním mezníkem i ve vývoji politik cestování a cestovního ruchu. Historické zhodnocení skutečnosti, zdali se opravdu mnozí příslušníci pohostinského stavu cíleně připravovali na konec války a velmi aktivně se podíleli na květnovém povstání a revoluci v Praze i v regionech, si vyžádá další detailnější bádání a ponechal bych je v tuto chvíli stranou. Z pohledu oborového dobového tisku však spíše vyplývá, že české (a už vůbec ne slovenské) živnostnictvo nemělo na poválečné politické šachovnici jako celek silnou a nezpochybnitelnou pozici a muselo se o své (skutečné či domnělé) zásluhy aktivně hlásit.²³

Paralelně s přihlašováním se k programovému dědictví „odboje a národní revoluce“ měli aktéři oboru poprvé možnost otevřeně venti-

22 Blíže k teoretickému a metodologickému rámci studia této problematiky z klasických titulů například: Sheila Fitzpatrick: *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*. New York – London, Oxford University Press 1999; Alexey Yurchak: *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*. Princeton University Press 2005. Z podnětné překladové produkce například: Peter Heumos: K sociálněhistorickému výzkumu komunistických systémů. In: *Soudobé dějiny*, roč. 15, č. 3–4 (2008), s. 686–702; Michal Pullmann: Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění. In: *Soudobé dějiny*, roč. 15, č. 3–4 (2008), s. 703–717; Martin Sabrow: Socialismus jako myšlenkový svět. Komunistická diktatura v kulturněhistorické perspektivě. In: *Soudobé dějiny*, roč. 19, č. 2 (2012), s. 196–208; Dieter Segert: Státní socialismus nebyl jen mocenský vztah. Poznámky k teoretickému deficitu konceptu totalitarismu. In: *Soudobé dějiny*, roč. 16, č. 4 (2009), s. 709–718.

23 Je třeba podotknout, že odérem ryzích antifašistů, odbojářů či alespoň „ne-kolaborantů“ se nemohla jednoznačně chlubit asi žádná ze sociálních skupin někdejší protektorátní společnosti, od představitelů drobného a středního podnikání přes úřednictvo po průmyslové dělnictvo nebo zemědělce. Z programových statí například: Naše organizace v revoluční činnosti. In: *Hostimil*, roč. 62, č. 1 (17. 7. 1945), s. 1. Blíže o kolaboraci z teoreticko-metodologického pohledu například: Stanislav Kokoška: Odboj, kolaborace, přizpůsobení... Několik poznámek k výzkumu české protektorátní společnosti. In: *Soudobé dějiny*, roč. 17, č. 1–2 (2010), s. 9–30.

lovat své prožitky a dojmy z válečného období, zejména některé konkrétní projevy v hospodářské oblasti (například existenci přidělového systému, nedostatek kvalitních surovin a nápojů, omezení kulturních a společenských činností, nutnost zatemnění před leteckými nálety Spojenců). Jedním z nejožehavějších témat, která se ve veřejných diskusích objevila, byl poukaz na existenci fakticky dvojích cen a dvou způsobů zacházení se zákazníky v pohostinství a cestovním ruchu – podle jejich národnosti a státní příslušnosti. Zatímco nadhodnocený kurz říšské marky dával velkou kupní sílu zákazníkům říšskoněmeckým (případně markami disponujícím), mnozí čeští zákazníci si velké útraty nemohli dovolit a se svými protektorátními korunami (a „malou českou existencí“) se cítili být znevýhodnění. Právě možnost podnikatelů dosáhnout většího zisku za požadované zboží či služby u německých zákazníků – jinak dle prostých liberálních zákonů nabídky a poptávky věc běžná – se ve zjitřené nacionální atmosféře stala předmětem kritiky některých radikálních pisatelů, kteří poukazovali na „zrádné“ a „kolaborační“ chování a odsuzovali „obohacování se na úkor národa“.²⁴

Ve veřejné a politické rovině se pak odbojová činnost a obecně vymezování se vůči válečné realitě staly navenek jedním z důležitých argumentů, proč bylo nakonec zachováno živnostenské podnikání a proč drobné a střední podniky nebyly začleněny do první vlny znárodnění v roce 1945.²⁵ Je však třeba podotknout, že fungování celé sféry spočívalo na mnoha platných předpisech a nařízeních pocházejících z válečného období. Nejenže byla „ve státním zájmu“ (a hlavně z ekonomických důvodů) omezena svoboda cestovat do zahraničí, ale i hospodářství nadále fungovalo na přidělovém systému, povinné a „řízené“ zaměstnanosti a prozatím byly zachovány i korporativistické struktury řízení pohostinství a cestovního ruchu, které byly ustaveny za protektorátu či za Slovenské republiky (Ústřední stav pro cizinecký ruch v českých zemích, Riaditelstvo pre cestovný ruch na

24 Existence diferencovaného přístupu k zákazníkům zpochybňující profesní étos (například menší ochota obsluhovat tuzemce vs. náchylnost nadbíhat tzv. devizovým západním cizincům) se pak stala letitým negativním dědictvím a předmětem opakované kritiky vůči sféře pohostinství a cestovního ruchu. Z dobové kritiky dvojích cen a přístupů například: F. Měrka: Cenové předpisy platí pro všechny. In: *Hostimil*, roč. 62, č. 2 (1. 8. 1945), s. 8.

25 Například: Pro ochranu živnostenského podnikání. In: *Hostimil*, roč. 62, č. 2 (1. 8. 1945), s. 1.

Slovensku). I proto je v poválečné době patrná velká míra kontinuity, v rétorické rovině nepřilíš nahlas přiznáváné.²⁶

Vůbec nejvýznačnější změnou a také hlavním politickým tématem prvních poválečných týdnů a měsíců se stalo „odčinění minulosti“ v podobě vyhnání a odsunu drtivé většiny příslušníků německé menšiny z Československa. Nucené „výměny obyvatel“ (za tzv. maďarské Slováky) se pak dočkaly desetitisíce příslušníků menšiny maďarské, kteří byli zbaveni občanských práv a byly jim zkonfiskovány majetky. Podobného postihu (tj. zbavení práv a konfiskace) se dočkali také (skuteční či domnělí) domácí kolaboranti spolupracující za války s okupačním režimem.²⁷ Na zkonfiskovaný majetek byla dočasně uvalena tzv. národní správa s tím, že po určité době mělo být čs. politickými orgány rozhodnuto, jakým způsobem bude majetek spravován dále.

Jsme postaveni před jedinečný úkol v našich dějinách, jenž v Evropě nemá příkladu: kolonizovat své vlastní kraje, které od nepaměti byly neoddelitelnými částmi naší vlasti. Němečtí kolonisté, usazení v našem pohraničí, nejen zradili naši zemi, ale byli i strůjci temného hitlerovského plánu na vyhlazení celého českého národa. Očištění českého pohraničí od Němců a jeho osídlení českým obyvatelstvem se proto stalo jedním z nejnaléhavějších úkolů našeho nového státu.²⁸

-
- 26 Jak uvádí dobové prameny, v říjnu 1945 disponoval Ústřední svaz pro cizinecký ruch zhruba 50 000 členy všech oborů. (Národní shromáždění a hostinstvo. In: *Hostimil*, roč. 62, č. 8 /24. 10. 1945/, s. 35.) O kontinuitě předpisů například: Těm, kteří zaměstnávají. Povinné hlášení pracovního poměru a jeho zrušení. In: *Hostimil*, roč. 62, č. 1 (17. 7. 1945), s. 3. O aspektech zahraničního cestování přehledově: Jan Rychlík: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2007. O sociálních aspektech například: Lenka Kalinová: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945–1969*. Praha, Academia 2007; Jakub Rákosník: Kontinuita a diskontinuita vývoje sociálního státu v Československu (1918–1956). In: *Soudobé dějiny*, roč. 20, č. 1–2 (2013), s. 15–39.
- 27 V dobové reflexi například: Konfiskace nepřátelského majetku. In: *Hostimil*, roč. 62, č. 9 (5. 12. 1945), s. 1. O retribučních například: Mečislav Borák – Dušan Janák: *Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948)*. Šenov u Ostravy, Tilia 1998; Benjamin Frommer: *Národní očista: retribuce v poválečném Československu*. Praha, Academia 2010.
- 28 Osídlování pohraničí. In: *Hostimil*, roč. 62, č. 1 (17. 7. 1945), s. 2. Z případových studií o poválečném odsunu a migracích v regionálním měřítku například: Radek Slabotínský: *Pod českou správou v nové republice. Karlovy Vary v prvním poválečném roce (květen 1945 – červenec 1946)*. Karlovy Vary, Krajské muzeum KV 2005; Zlatica

Úbytek více než dvou a půl milionu obyvatel měl na místní prostředí utvářející se po mnoho staletí zcela zásadní vliv.²⁹ Nejenže byla zakázána činnost „nepřátelských“ politických stran, jež v očích poválečných orgánů reprezentovaly národnostní menšiny, ale byla také zastavena činnost „menšinových“ (tj. německých, židovských, maďarských a dílem i polských) turistických a okrašlovacích spolků; navíc válečnou genocidou a poválečným odsunem či sociální degradací ubyly statisíce a miliony potenciálních zákazníků a cestujících.³⁰ Absencí zejména německého obyvatelstva se zvýšil již tak akutní nedostatek pracovních sil, který se stal dlouhodobým problémem celé sféry.

Právě podnikatelé a zaměstnanci v pohostinství a v cestovním ruchu patřili v mnoha odsunových oblastech k jedné z prioritních skupin obyvatel (spolu například s učiteli nebo mladými ženami do třiceti let), která měla být co nejrychleji odsunuta, aby jejich majetky mohly být přidělovány národním správcům. Zejména v některých pohraničních oblastech, případně u některých specializovaných podniků, jako byly například západočeské lázně, znamenal odsun drtivé většiny německého obyvatelstva nutnost tyto kapacity buď zcela obnovit, omezit jejich dosavadní provoz, nebo je úplně zrušit.³¹

Ztrátou či utlumením národnostního hlasu v poválečném Československu byla společnost do značné míry „stmelená“ a homogénní.

Sáposová – Štefan Šutaj (edd.): *Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Prešov, Universum 2010.

- 29 Přehledově o odsunu například: Adrian von Arburg – Tomáš Staněk (edd.): *Výsídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. Dokumenty z českých archivů*. Středokluky, Zdeněk Susa 2010.
- 30 O likvidaci německých turistických spolků letmo například: Martin Pelc: *Umění putovat. Dějiny německých turistických spolků v českých zemích*. Brno, Matice Moravská 2009, s. 352.
- 31 Za příklad „restartovaných“ podniků je možné uvést západočeské Mariánské Lázně, Karlovy Vary nebo Františkovy Lázně, za příklad utlumeného provozu bych zmínil lázně v severočeské Bílině a za příklad podniků zaniklých zejména stovky venkovských hostinců v bývalých Sudetech, jež neměly v poloprázdných obcích své opodstatnění a byly ekonomicky nerentabilní. Zmiňovaný „restart“ rozhodně nebyl zadarmo, v případě malých a středních podniků se řada národních správců musela značně zadlužit, aby udržela znovu získané provozovny v chodu; v případě vybraných lázeňských podniků se později dostalo provozovatelům dokonce jednorázových státních podpor. O živnostnických problémech například: František Říha: *Hoteliér v pohraničí*. In: *Hostimil*, roč. 63, č. 8 (10. 4. 1946), s. 51. O podpoře lázní například: Národní archiv (dále jen NA), fond Ministerstvo dopravy I (1945–1953), inv. č. 489, k. 271, Zápis o poradě meziministerské koordinační komise pro cestovní ruch, 27. 5. 1947.

nizována, což sice – viděno z dějinné retrospektivy – přineslo značné politické, ekonomické i sociálně-kulturní ochuzení, ovšem ve své době to znamenalo také zdroj stability a předpoklad pro provádění dalších politických, ekonomických a společenských změn v následujících letech.³² Obecně vzato v oblasti politik cestování a cestovního ruchu a také v oblasti ekonomické se celá aféra dostala na novou startovní čáru, která se svým postavením příliš nedala srovnávat s předválečným stavem. Alespoň přiblížení se kvantitativním ukazatelem návštěvnosti i národohospodářským výsledkům předválečné doby se stalo pro mnohé aktéry předmětem porovnávání a ve srovnání s dobovým stavem zbožným přáním. Nezřídka se poukaz na vysoká čísla v cestovním ruchu a pozitivní národohospodářské výsledky stávaly (velmi diplomaticky voleným) argumentem, který měl poukázat na neuspokojivý stav a vývoj sféry v době „budování lidové demokracie“ (potazmo „socialismu“), která měla být rozvoji cestování a cestovního ruchu na první pohled mnohem více nakloněna.³³

BUDOVÁNÍ NOVÝCH POMĚRŮ (1945–1949)

Poválečné dění přineslo také velice významné oživení politického stranictví, došlo k opětovnému zvýšení jeho významů a vlivů na každodenní život české a slovenské společnosti, podobně jako tomu bylo v éře první čs. republiky.³⁴ Po druhé světové válce byla nově vytvořena

32 O homogenizaci jako zdroji poválečné stability v zemích východní Evropy přehledově například: Tony Judt: *Poválečná Evropa. Historie po roce 1945*. Praha, Slovart 2008, s. 41–62.

33 Velmi častým zdrojem srovnání se kupříkladu stávaly údaje o účastnících cestovního ruchu v Československu, kdy v posledním „běžném“ předválečném roce (1937) ho bylo účastno 3 745 107 čs. občanů a 549 773 cizinců, kteří v místních ubytovacích kapacitách strávili 20 055 461 (tuzemci) a 4 410 417 (cizinci) nocí. V témže roce pak příjmy z cestovního ruchu představovaly 660 milionů Kčs, výdaje 550 milionů Kčs, což ve výsledku činilo pozitivní saldo ve výši 110 milionů předválečné měny. (Jan Štemberk: *Fenomén cestovního ruchu. Možnosti a limity cestovního ruchu v meziválečném Československu*. Pelhřimov – Praha, Nová tiskárna Pelhřimov – VŠO 2009, s. 190, 261.)

34 Někteří kritikové přílišného vlivu politických stran ve veřejném i v hospodářském životě (přezdívaného někdy „režim partokracie“) se domnívají, že tato situace „významně přispěla k pádu první čs. republiky. Z nejvýznamnějších kritických hlasů například: Jan Tesar: *Mnichovský komplex. Jeho příčiny a důsledky*. Praha, Prostor 2000; dle také: Antonín Klimek: *Boj o Hrad. Díl 1. Hrad a Pětka. Vnitropolitický vývoj Československa 1918–1926 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví*. Praha,

řada ministerstev, včetně ministerstva vnitřního obchodu, kterému připadly kompetence pro dohled nad cestovním ruchem. Po parlamentních volbách v roce 1946 v jeho vedení zástupce slovenských demokratů vystřídali komunisté. Po těchto volbách zároveň představitelé slovenské Demokratické strany podle koaličních dohod obsadili vedení ministerstva dopravy, jež bylo doposud formálně nestranické. V ostatních resortech si strany Národní fronty i nadále držely pozice získané na jaře 1945.

Ministerstva a centrální úřady rozhodně nebyly jedinými „pašalíky“, které se staly předmětem zájmů stranických sekretariátů. Snaha o rozdělení funkcí a postů podle stranického klíče postupovala také na regionální a místní úroveň, a to nejen ve sféře politické, ale i hospodářské. Ve veřejném prostoru vystupovali někteří pisatelé kritizující (údajnou) apolitičnost aktérů sféry pohostinství a cestovního ruchu, kteří se měli v předválečném období oportunisticky snažit „vyjít s každým za jakoukoli cenu“ a ucházet se o přízeň široké palety politických stran.³⁵ Oponenti této teze naopak poukazovali na extrémní nárůst vlivu politických stran v hospodářské sféře v době poválečné, kdy po roce 1945 měla partajní ingerence na místní úrovni často doslova paralyzovat každodenní hospodářský chod a omezovat rozvoj sféry jako celku.

Co však říci zprávě, která nás dochází z jednoho českého okresního města v pohraničí, kde národní správa největšího místního hotelu je provozována v zájmové sféře jedné politické strany a kde jiná strana, zřejmě zneklidněna pohodlně umístěným sekretariátem v hostinských pokojích, hodlá rozbít svůj politický stan v druhém místním hotelu. A kde se situace vyvíjí tak, že ostatní dvě strany jsou rozhodnuty převzít do své správy zbývající dva ubytovací podniky v případě, že výhoda jejich partnerů bude zachována. Pánové, kteří ve věci rozhodujete, prosím vás, zamyslete se trochu a uvažte, zda takovou komunální politikou prospíváte svému městu, zda nepřekážíte cestovnímu ruchu a nepoškozujete zájmy hostinského podnikání.³⁶

Panevropa 1996; Antonín Klimek: *Boj o Hrad. Díl 2. Kdo po Masarykovi. Vnitropolitický vývoj Československa 1926–1935 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví*. Praha, Panevropa 1998.

- 35 Z těchto názorů, pocházejících zejména od členů či sympatizantů KSČ například: František Mozga: Politika do hostinství nepatří! In: *Hostimil*, roč. 62, č. 5 (12. 9. 1945), s. 1.
- 36 Hospoda u politické strany. In: *Hostimil*, roč. 63, č. 3 (30. 1. 1946), s. 15. Z podobně laděných reakcí na dobovou praxi zvýhodňování některých („ve vyšším zájmu“)

Zejména znárodněné majetky prostřednictvím národních správ (a jmenovaných správců) sehrávaly roli velkých opor při budování klientelistických sítí a upevnování politického vlivu té či oné strany ve společnosti. V mnoha případech navíc nebyly národní správy ze strany pověřených národních výborů nebo (ve znovu začleněném pohraničí) správních komisí přidělovány správcům „nezištně“ – výnosy z podniků přidělených stranickým proponentům nezřídka sloužily jako „dodatečný“ (a hlavně nelegální) zdroj finančních prostředků plynoucích do stranických pokladen. V čele pelotonu přeborníků v akvizicích majetků a „černých fondů“, již ve výsledku samozřejmě dosti ovlivňovali politickou soutěž mezi stranami v éře tzv. třetí republiky let 1945 až 1948, byly zejména reprezentanti a sympatizanti KSČ.³⁷

Jak ukazují dosavadní historická zkoumání, v pojednávaném období neměla žádná z politických stran jednoznačnou představu, natož ucelenější koncepci rozvoje sféry cestování a cestovního ruchu. V rámci politických, ale i oborových jednání se tak často střetávaly protichůdné názory a zájmy, a to navzdory formální ideové či stranické příslušnosti jednotlivých aktérů. Po tzv. vítězném únoru 1948 se sice míra vlivu v koncepční rovině i v praktické politice významně (a dlouhodobě) překloupila na stranu reprezentantů KSČ, nikoli však absolutně. I nadále přetrvávaly kompetenční spory mezi zainteresovanými resorty, které se týkaly třeba dalšího směřování postupně sjednocované turistiky či oblasti výzkumu cestovního ruchu.

Vůbec nejvýznamnější spory se odehrávaly nad zásadní otázkou, jaká bude role cestování a cestovního ruchu v poválečné společnosti, kdo a jak ji bude kontrolovat a kam bude celá sféra směřovat. Válečná opatření totiž vedla ke vzniku korporativistických struktur (Ústředního svazu cestovního ruchu a jeho skupin), v nichž museli být živnostníci a podnikatelé v oblasti pohostinství a cestovního ruchu povinně organizováni a jejichž prostřednictvím přicházela „shora dolů“ celá řada pokynů. Po skončení války se pak na tomto poli střetávalo množství myšlenek a koncepcí, přičemž velmi zřídka se objevovaly hlasy požadující návrat k předválečnému fungování liberálně laděné-

pronajatých podniků na úkor podniků a živnostníků ryze soukromých například: F. Kratochvíl: Každému, co jeho jest. In: *Hostimil*, roč. 62, č. 2 (1. 8. 1945), s. 8.

37 Blíže o problematice financování politických stran například: Karel Kaplan: *Majetkové zdroje KSČ v letech 1945–1952. Studie*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1993; František Hanzlík: *Případ kpt. Adolf Püchler. Svědectví agenta OBŽ o nelegálním získávání financí zpravodajskou službou ministerstva vnitra v letech 1946–1947*. Praha, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu 2006.

ho a co nejméně regulovaného hospodářství. Mnohem hlasitější byly návrhy pragmatických řešení, jež požadovaly demokratizaci stávajících válečných struktur řízení (Ústředního svazu pro cizinecký ruch a sítě okresních skupin), které chtěly v souladu s „politikou budování lepších zítřků“ využít k překonání času poválečného nedostatku a po očekávané stabilizaci dojít k ambicióznímu rozvoji celé sféry, jež se měla stát velmi významným segmentem národního hospodářství. Zastáncem tohoto směru byl kupříkladu nově jmenovaný předseda ÚSCR, Václav M. Havel a jeho nejbližší spolupracovníci.

Stále intenzivněji se ozývaly hlasy radikální, fakticky upřednostňující rozvoj pouze určité části; mezi reprezentanty tohoto směru je možné jmenovat sjednocující se odbory. Zástupci odborářské lobby, jako byl například Antonín Zápotocký, se vehementně dožadovali podpory pro odborové rekreace „pracujícího lidu“ na úkor jiných, spíše komerčních forem cestovního ruchu „jen pro majetné“.³⁸ Při pohledu na dostupné dobové statistiky je patrná posilující pozice tohoto názorového proudu do „vítězného února“ 1948 a faktické, byť dočasné, vítězství preference tzv. sociálního cestovního ruchu na úkor (sukromého či státem podporovaného) ruchu „volného“, tj. založeného na komerčních principech.

Se vzrůstající polarizací politické scény třetí republiky a narůstajícími spory mezi stranami Národní fronty se vyhrtil i střet o řízení a nepřímou také o další existenci živnostenského podnikání v Československu. Zatímco komunisté navrhovali sloučení ÚSCR s organizacemi obchodu a dopravy, samotní hostinští a podnikatelé v cestovním ruchu se ve valné většině stavěli proti tomuto kroku; na jejich stranu se nakonec postavily i nekomunistické strany ve vládní kvazi-koalici. Patový stav byl rozřešen až po únoru 1948 s druhou vlnou znárodnění a se zavedením národních správ ve velkém množství podniků klíčových pro cestovní ruch (zejména hotelích pro cizineckou klientelu). Organizačně byly pohostinství a cestovní ruch sloučeny do jednoho celku, Ústředního svazu obchodu, dopravy a pohostinství. Znárodnovací vlna měla v této sféře natolik živelný průběh, že její výsledky musely být ve vybraných případech revidovány.³⁹

38 Například: Václav M. Havel: *Mé vzpomínky*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1993, s. 449–450; Cestovní ruch v očích odborářů. In: *Hostimil*, roč. 65, č. 9 (21. 4. 1948), s. 67.

39 Například: Pražské hotely a restaurace v národní správě. In: *Hostimil*, roč. 65, č. 6 (10. 3. 1948), s. 42.

Paralelně k těmto krokům vrcholila nyní již zcela oficiální kampaň vyzývající živnostníky ke vstupu do komunálních podniků ve městech, případně do družstev na venkově. Posledními ostrůvky soukromého podnikání zůstávaly pouze malé (a postupně zanikající) hostince, případně poskytování ubytování v malém rozsahu, což byla jedna z posledních legálních soukromo-hospodářských aktivit v Československu, zanikající až na sklonku padesátých let. Ze znárodněných hotelů, cestovních kanceláří nebo dopravních kapacit nově vznikly národní podniky, například Československé hotely, Čedok nebo Československá státní automobilová doprava; vybrané nemovitosti (horské chaty, rekreační zařízení, hotely apod.) připadly jiným aktérům, jako byly odbory, tělovýchovné organizace (například Sokol), ministerstva nebo jiné centrální instituce (kupříkladu armáda či bezpečnost). Znamením přechodu do nové doby se stal osud Ústředního svazu pro cizinecký ruch. Ten po ovládnutí Akčním výborem v únorových dnech 1948 sice fakticky fungoval až do konce roku, ale byl „pro nadbytečnost“ zrušen. Slovy Václava M. Havla tak na dlouhá desetiletí skončila „doba podnikatelská“.

Dne 25. února 1948, když jsem se, jako obvykle dostavil do sekretariátu ÚSCR, [...] očekával mne v mé místnosti můj náměstek A. Kubeš. Oznamil mi, že byl pověřen Akčním výborem KSČ, aby ode mne převzal funkci předsedy. Namítl jsem mu, že jsem byl do této funkce jmenován dekretem ministra vnitřního obchodu Zmrhalem, takže musím být jím také odvolán. Ředitel Kubeš mi však odpověděl, že jde o revoluční opatření, proto by nemělo smysl odvolávat se na dřívější formality. Poněvadž mi bylo známo, že se vedení státu ujímá komunistická strana, po formálním protestu jsem opustil sekretariát. S udivenými spolupracovníky jsem se srdečně rozloučil a popřál jsem jim, aby se jim pod novým vedením práce nadále dařila. Tuto událost, ač tehdy měla formu ne zrovna příjemnou, jsem však nenesl těžce. Stejně jsem byl již plně zaneprázdněn myšlenkami, jak a kým dojde k znárodnění našeho rodinného podniku.⁴⁰

Co se týče dostupných makroekonomických údajů o návštěvnosti, čs. sféra si nevedla v éře poválečného nedostatku a omezených cestovních možností vůbec špatně. Dá se říci, že absolutní číslo i podíl účastníků a účastnic na cestovním ruchu v Československu od konce války stále stoupal: zatímco v prvním poválečném roce (1946) činil

40 Václav M. Havel: *Mé vzpomínky*, s. 457–458.

3 332 938 hostů, za rok 1949 dosáhl 11 330 000 účastníků.⁴¹ Růst však nebyl komplexní ve všech ohledech, velmi významně posílil zejména trend účastníků krátkodobého cestovního ruchu (s poklesem počtu přenocování mimo domov), doprovázený nárůstem cestovního ruchu domácího.⁴² Naopak velmi výrazný pokles je patrný zejména u přeshraničního cestování, kde se poválečná realita ztěžující cestování projevovала nejcitelněji. Oproti předválečnému stavu výrazně poklesl jednak počet přijíždějících cizinců (z 113 518 v roce 1946 na 91 112 s nástupem „horké fáze“ studené války v roce 1949); jednak se dramaticky snížil počet cest tuzemských občanů do zahraničí, v roce 1949 se jednalo přibližně o 47 tisíc osob. Jak podotýkají tvůrci dobových zpráv, velmi výrazně se na tom podílel pokles tzv. malého pohraničního styku (především s Německem, ale také s Maďarskem), který s poválečným odsunem, přesídlením menšin a zpřísněným přeshraničním režimem do značné míry vymizel.⁴³

Samotné národohospodářské výsledky celé sféry té doby jsou jednak velmi špatně dostupné, jednak byly posléze (zejména po roce 1948) velmi přísně utajovány. Zájem soudobých statistiků se na pozadí dozrívajícího liberálně tržního přístupu a paralelního budování plánovaného hospodářství daleko více než na přesné vyčíslení hospodářských výsledků zaměřoval spíše na sledování počtů lidí účastnících se cestovního ruchu či překračujících hranice, dále na počty přenocování, případně vyčíslení ubytovacích kapacit. Pokud chtěli zástupci politických reprezentací disponovat při svém rozhodování ekonomickými výsledky celé sféry, museli se opírat o rámcové odhady vydávané příslušnými úřady (například ministerstvem vnitřního obchodu, případně Národní bankou).

I přesto se však v pramenech podařilo dohledat některé údaje, které umožňují udělat si alespoň rámcovou představu o výkonu a ka-

41 Bořivoj V. Černý: *Cestovný ruch, jeho pojmové určenie, členenie a zatriedenie*. Liptovský Sv. Mikuláš, Slovotour 1949. Příloha Celkový přehled československého cestovního ruchu v letech 1937, 1946 a 1947; Karol Pachinger: *Cestovný ruch v socialistickej spoločnosti*. Bratislava, Alfa 1983, s. 19.

42 Na nárůstu tuzemského cestovního ruchu se podílely mimo jiné již zmiňované odborové rekreace. (Marie Durmanová: Některé problémy odborové rekreace jako specifického fenoménu cestovního ruchu. In: *Journal of Tourism and Services*, č. 1 /2010/, s. 12–23.)

43 Bořivoj V. Černý: *Cestovný ruch, jeho pojmové určenie, členenie a zatriedenie*; NA, fond Úřad předsednictva vlády (dále jen ÚPV) – běžná spisovna (1945–1959), k. 1098, Statistika cestovního ruchu v českých zemích 1947–1949.